

„GRETTIR VONDUM VÆTTUM, VEITTI HEL OG ÞREYTTI“

Grettir Ásmundarson og vinsældir Grettis sögu¹

1. Inngangur

Í ÞESSARI GREIN verður fjallað um vinsældir Grettis sögu meðal íslensku þjóðarinnar fyrr á öldum. Guðni Jónsson segir svo um vinsældir hennar (*ÍF* VII: lvii):

Grettis saga hefir alltaf verið ákaflega vinsæl á Íslandi. Vinsældir sínar á sagan ekki aðeins því að þakka, að hún er ágæta vel rituð og fjölbreytt að efni, heldur og því, að hún er alþýðlegust allra sagna. Í engri sögu er eins mikið af þjóðlegum skáldskap og í henni, og Grettir sjálfur hefir orðið eins konar þjóðarhetja. Löngu eftir að saga hans er skráð, heldur alþýða manna áfram að tengja nafn hans við sagnir og einkum við örnefni víðsvegar á landinu. Við engan mann eru jafnmörg örnefni kennd á Íslandi sem við Gretti.

Hér verða orð Guðna um vinsældir Grettlu ekki dregin í efa þótt hann nefni engin áþreifanleg dæmi orðum sínum til staðfestingar utan örnefni sem eru kennd við Gretti. Fjölmörg atriði eru þó vísbendingar um vinsældir sögunnar, en ef til vill vísa þau ekki síður til hylli söguhetjunnar, Grettis sterka Ásmundarsonar. Óskar Halldórsson (1977:628) segir um Grettis sögu að hún sé „heimild um Gretti sem þjóðhetju“, Halldór Kiljan Laxness (1950:233) kallar Gretti „þjóddýrling“ og Guðmundur Andri Thorsson (1990:100) segir að Grettir sé „tröllsleg táknmynd íslensku öræfanna“. Hafa verður samt sem áður í huga að hugtakið *vinsældir* verður ekki auðveldlega skilgreint og enn erfiðara getur reynst að mæla þær.

Kirsten Hastrup (1986:294–304) hefur einnig fjallað um vinsældir Grettis

¹ Grein þessi er unnin upp úr fyrirlestri sem var haldinn á Sagnþingi í héraði á Sauðárkróki 1997 á vegum Stofnunar Sigurðar Nordals. Sverrir Tómasson, Guðrún Ása Grímsdóttir og Aðalheiður Guðmundsdóttir fá þakkar fyrir gagnlegar ábendingar og holl ráð.

eða „popular image“ og nefnt til sögunnar rímur af honum, örnefni kennd við hann og sagnir, auk rómantískra viðhorfa 19. og 20. aldar manna í garð hans. Hastrup (1986:304–309) rekur 6 stig í vinsældum Grettis og viðhorfum til hans sem hún tengir sögulegum atburðum eða ákveðnum tímum í Íslandssögunni: (1) um 1000 þegar Grettir á að hafa verið uppi, (2) um 1300 þegar Grettis saga var upphaflega sett saman, (3) um 1500, en frá þeim tíma eru handrit elstu rímnanna og elstu handrit sögunnar, (4) á 17. öld þegar fleiri rímur voru ortar og Grettir kemur fyrir í sögnum, sérstaklega sögnum um bú-sældarlegar útilegumannabyggðir, (5) á 19. öld þegar Grettir kemur fram í fleiri rímum og ljóðum og rómantískra viðhorfa til hans fer að gæta (goðsagnahetjan verður þjóðhetja) og (6) á 20. öld, en Hastrup rekur hversu Grettir nýtur enn umtalsverðrar hylli meðal landsmanna. Öll þessi stig tengir hún síðan við félagsleg og menningarleg viðhorf til útlaga, enda er umfjöllun hennar fyrst og fremst mannfræðileg.

Fjöldi þeirra handrita sem geyma tiltekna sögu getur gefið nokkra vísbendingu um vinsældir hennar, þótt auðvitað verði að hafa í huga að varðveisla getur verið tilviljunum háð. Sem dæmi má nefna að einungis um það bil helmingur Heiðarvíga sögu er varðveittur í einu handriti og verður að fylla hinn helminginn með endursögn Jóns Ólafssonar úr Grunnavík (*Íslendinga sögur*:1336). Brennu-Njáls saga er aftur á móti varðveitt í um það bil 60 handritum og handritabrotum, þar af 19 frá miðöldum (Einar Ól. Sveinsson 1952:116). Fljótsdæla saga er einungis varðveitt í nokkrum handritum frá seinni öldum (Kålund 1883:ii). Af þessum staðreyndum er ekki leyfilegt að draga aðrar ályktanir en þá að tilviljun ráði æði miklu, en það hlýtur samt sem áður að vera svo að saga sem hefur snemma orðið þekkt og vinsæl er líklegri til að varðveitast í eftirritum en saga sem hefur ekki dreifst víða.

Í þessu samhengi geta einnig einstök handrit skipt máli. AM 551 a 4to, sem er frá um 1500, hefur að geyma Bárðar sögu, Víglundar sögu og Grettis sögu. Ekki virðist sem skrifað hafi verið upp eftir því, a.m.k. eru ekki nein þekkt handrit Grettis sögu komin út af því önnur en uppskriftir fræðimanna á 19. öld. Alls hafa varðveist yfir 50 handrit af Grettlu og þar af eru nokkur komin út af varðveittum miðaldahandritum, þ.e. AM 556 a 4to og AM 152 fol. Þetta virðist benda til þess að lítið eða ekkert hafi verið skrifað upp eftir AM 551 a 4to. Handritið hefur samt verið lesið og handleikið, því að fá íslensk handrit, sem á annað borð eru nokkurn veginn heil, eru dekkri og erfiðari aflestrar. Það er því ekki hægt að draga ályktanir um vinsældir sögu af fjölda varðveittra handrita einum saman heldur þarf fleira að koma til svo sem vísur og sagnir sem eru umfram söguna og örnefni kennd við söguhetjuna. Um þessi efni verður fjallað hér á eftir.

2. Eldri heimildir um Grettis

Grettis saga hefur löngum verið talin samin í upphafi 14. aldar (*ÍF* VII:1xx, Vésteinn Ólason 1993:144) en gæti sem best verið töluvert yngri eins og Örnólfur Thorsson (1994a:918–919) hefur fært rök fyrir. Telur hann söguna vera frá 15. öld eða a.m.k. ekki eldri en frá um 1400 (1994b:xxxviii).² Sagan hefur því hvorki verið samin fyrir höfðingjann Gissur galla Bjarnarson, eins og hvarflaði að Birni M. Ólsen (1937–1939:335), né af Hafliða Steinssyni presti á Breiðabólstað, eins og Guðni Jónsson stakk upp á (*ÍF* VII:1xxiii).

Grettis Ásmundarsonar er hins vegar getið í ýmsum fornritum. Þau eru sem hér segir: Landnáma (*ÍF* I:199, 211, 213, 280–281), Skáldskaparmál Snorra-Eddu (*Edda Snorra Sturlusonar*:151), Sturlu saga (*Sturlunga saga*:64), Íslendingadrápa Hauks Valdísarsonar (*Íslendingadrápa*:7), Laxdæla saga (*Íslendinga sögur*:1592), Eyrbyggja saga (*Íslendinga sögur*:617), Fóstbræðra saga (*Íslendinga sögur*:775, 788, 807), Bandamanna saga (*Íslendinga sögur*:2, 27), Bjarnar saga Hítðalakappa (*Íslendinga sögur*:100), Gísla saga Súrssonar (*Íslendinga sögur*:876, 930), Bárðar saga Snæfellsáss (*Íslendinga sögur*:59), Ljósvetninga saga (*Íslendinga sögur*:1655, 1717) og Þórarins þáttur ofsa (*Íslendinga sögur*:2259). Allt eru þetta rit sem eru eldri en Grettis saga eða a.m.k. varðveitt í eldri handritum, nema Þórarins þáttur ofsa sem er varðveittur í 17. aldar handritum (*ÍF* X:lviii). Aðrir textar eru varðveittir í handritum frá 13. og 14. öld. Örnólfur Thorsson hefur dregið saman það sem sagt er um Gretti í þessum ritum á þennan veg (1994a:914 nmgr.):

² Þess má geta að Árni Magnússon er ekki frá því að Grettis saga sé ung og gangi „nær Fabulæ enn Historiæ“ (sjá Jón Helgason 1980:49), jafnvel yngri en Flateyjarbók sem er talin skrifuð 1387–1395 (*Ordbog*:470). Rök Árna eru þau að í Ólafs sögu helga í Flateyjarbók sé talað um Þormóð Kolbrúnarskáld og Björn Hítðalakappa en ekkert um Gretti: „það skýllde vera merke að Grettis saga væri yngri enn Flateyjarbók, því eckert talast um Grettir í Ólafssögu i Flateyjarbók“ (Jón Helgason 1980:49).

Á öðrum stað segir Árni hins vegar um Flateyjarbók (Jón Helgason 1980:54–55):

I annan máta eru í þessa bók innfærðar ónýtiu Relationes, so sem margir þættner er í Ólafs sögunum finnast, meir enn í öðrum Ólafs sögum ...

Ólafssögurnar. Item Sverris og Hákonar sögur eru her ritadar med miklum ordafríðla framar enn í öðrum Exemplaribus, er og þess á milli innsmeigt Fabulis ...

hefur hann [þ.e.ritstjóri Flateyjarbókar] í þessari collectione eckert annad viðhaft enn eina saman umhýggju á ad safna her inn öllu því sem honum hefur ad höndum borist ...

Með öðrum orðum telur Árni að ef Grettis saga hefði verið til á bók þegar Flateyjarbók var sett saman, eða a.m.k. kunn skrásetjurum Flateyjarbókar, hefðu þeir tekið efni úr henni til uppfyllingar í Ólafs sögu helga. Miðað við vinnubrögð ritstjóra bókarinnar, skv. lýsingu Árna, hefðu þeir varla fúlsað við þeim kafla Grettis sögu sem fjallar um Ólaf helga, sérstaklega ekki þar sem þeir Grettir voru fjórmenningar.

... heimildir greina ekki frá öðru í ævi Grettis en því að hann hafi ort vísur, verið kallaður hinn sterki, hafst lengst allra manna við í útlegð, vegið Þorbjörn í hefnd eftir Atla, þreytt aflraunir með Birni Hítðæla-kappa og dvalið í Grettisbæli, kallsað við þá fóstbræður Þorgeir og Þormóð Kolbrúnarskáld og loks að Þorbjörg digra hafi bjargað honum úr snöru smábænda í Vatnsfirði.

Við þessa upptalningu má bæta að Grettir er talinn morðingi í Hauksbók Landnámu (*ÍF* I:281). Um heimildirnar segir Óskar Halldórsson (1977:628):

Flestar þær heimildir sem nú voru nefndar munu eldri en Grettla og traustari sem slíkar en hún. Þær verða að teljast fullgildar um tilvist Grettis á fyrsta þriðjungi 11. aldar ...

Að auki er Grettis getið í ættartölum á bl. 122r í Bergsbók (Sth perg 1 fol) frá upphafi 15. aldar, en blaðinu með ættartölunni hefur verið skotið inn í Ólafssögu helga (sjá Johnsen og Jón Helgason 1941:1024). Á þessu blaði er rakinn ætt Ónundar tréftots. Jón Helgason telur að blaðið sé með sömu hendi (B) og megnið af bókinni, þótt ætla megi af skrifarlaginu að svo sé ekki (Lindblad 1963:122r–122v). Hvað sem því líður er ættartalan að öllum líkindum skrifuð á fyrri hluta 15. aldar, en Guðni Jónsson telur líklegt að hún sé skrifuð eftir fornri heimild (*ÍF* VII:25 nmgr). Ljóst er að hún er ekki skrifuð eftir Landnámu eða Grettis sögu eins og þær eru varðveittar, vegna þess að í henni eru taldir upp nokkrir afkomendur bræðra Þorgríms hærukolls, þeirra Þorgeirs flöskubaks og Ófeigs grettis, sem hvergi eru nefndir annars staðar. Grettir og Ólafur helgi voru fjórmennningar skv. Grettis sögu (*ÍF* VII:134 nmgr.) og má leiða að því getum að Grettis saga hafi verið skrifaranum kunn fyrst hann skaut ættartölunni inn í sögu Ólafs helga og að Grettir hafi verið talsvert til umræðu á fyrri hluta 15. aldar, ef til vill vegna þess að saga hans var nýlega sett saman.³

Í Gottskálksannál er getið fæðingar Grettis við árið 1005 (Storm 1888: 316) sem er á skjön við tímatal Grettis sögu (*ÍF* VII:xxx). Annállinn er varðveittur í Glaumbæjarbók (Sth perg 5 II 8vo) frá síðari hluta 16. aldar og er talinn að mestu skrifaður af sr. Gottskálf Jónssyni í Glaumbæ, eða fram til ársins 1567 (Storm 1888:xxv–xxvi).⁴ Talið er að Gottskálf sé fæddur um 1524

³ Upphaf ættartölunnar er með hefðbundnu sniði (bl. 122r):

[M]orgum monnum þreði ok skemtann j at vita hversv etter islendínga koma samann vidr hofdingia etter j noregi ok einkanliga vid konunga etternar sialfar epter því sem híner mestv þreði menn hafa sammann sett ok sialfar landnamma þeckr votta ...

⁴ Vilhelm Gödel leiðréttir ártalið til 1566 (1897–1900:110), en Jakob Benediktsson hefur 1567 (1957:46).

og hafi dáið um 1590 (Jón Helgason 1979:7). Gottskálksannáll er uppskrift eða endurgerð á miðaldaannál fram til ársins 1394 (Storm 1888:xxv, Jakob Benediktsson 1957:46). Gustav Storm telur að Jón sonur Gottskálks hafi haldið áfram annálaskrifum föður síns fyrir árin 1567–1578 (1888:xxvi) en hann var á tímabili prestur í Húnaþingi (Páll Eggert Ólason 1950:120–121). Jakob Benediktsson er sömu skoðunar, nema hvað hann nefnir ekki soninn á nafn (1957:46, 97). Hann telur að annállinn hafi verið saminn af Gottskálk og syni hans eftir ýmsum heimildum og munnmælum frá 1394 fram á 16. öld en um síðustu áratugina hafi þeir sjálfir haft vitneskju. Storm (1888:xxv) segir einnig að Jón og fleiri skrifarar hafi bætt inn greinum í annállinn fyrir framan árið 1567.

Klausan um Gretti er skrifuð með annarri hendi (Storm 1888:316 nmgr.) í eyðu og gæti því vel hafa verið samin af þeim er skrifaði, en sérstaka grunsemd vekur að við árið 991 er klausan „Finnbogi en ramme a dogum“ sett inn með sömu hendi í eyðu og það sama á við árið 1006: „Skaldhelgi for j Nor-eg“ (Storm 1888:315–316). Storm kallar klausuna um fæðingarár Grettis eina af „Ejendommeligheder“ annálsins og „senere Tilskrifter“ (1888:xxxvii). Það er því augljóst að þessi grein hefur ekki staðið í forriti Gottskálks, fyrst hún er ekki skrifuð af honum þegar hann var að skrifa upp annál fram til 1394 eftir gömlu handriti (sjá Jakob Benediktsson 1957:46). Það verður að teljast líklegra að skrifarinn (Jón?) hafi bætt inn í annállinn upplýsingum um hetjur sem honum fannst þess verðar að á þær væri minnst eða var kunnugt um. Hann hefur þá bætt inn grein um hetjur í Húnaþingi.⁵

Vilhelm Gödel (1897–1900:110–111) dregur hins vegar í efa að annállinn sé skrifaður af tveimur mönnum og telur 2. hönd, sem Storm eignar Jóni, þá sömu og fyrstu, sem þeir eigna báðir Gottskálk. Það er hins vegar augljóst þegar myndir af handritinu eru skoðaðar að viðbæturnar um Finnboga, Gretti og Skáld-Helga (bl. 8r) eru skrifaðar af öðrum manni (eða mönnum?) en þeim er skrifaði megnið af annálnum og höndin líkist mjög hendinni á öftustu síðum handritsins, enda verður hér talið að Storm hafi haft rétt fyrir sér.

Niðurstaðan er sú að greinin um fæðingu Grettis sé að líkindum viðbót frá síðari hluta 16. aldar og því beri ekki að telja Gottskálksannál með þeim ritum sem eru eldri en Grettis saga þar sem Grettir Ásmundarson er nefndur.

57. og 58. vísa⁶ Grettis sögu (ÍF VII:207–208) eru einnig í Landnámabók (ÍF I:280–281). Aðeins 1. og 2. vísuorð 58. vísu eru í Grettis sögu, sem og í

⁵ Þess má og geta að þrjár vísur eignaðar Skáld-Helga eru í BLAdd 11.242 sem Gottskálk skrifaði (Jón Þorkelsson 1896:63, sjá einnig Jón Helgason 1976), svo að ljóst er að kveðskapur Skáld-Helga hefur verið Glaumbæingum kunnur.

⁶ Hér er miðað við fjölda vísanna í útgáfu Grettis sögu í *Íslenskum fornritum* (ÍF VII).

Sturlubók Landnámu,⁷ en vísan öll er hins vegar í Hauksbók Landnámu (*ÍF* I: 281, 283). Í UppsUB DG:10 (bl. 39v) er að finna sjö vísuorð fyrri vísunnar en í AM 551 a 4to (bl. 38r) og AM 556 a 4to (bl. 40v) — og handritum skyldum því — eru aðeins sex vísuorð fyrri vísunnar og í þeim er búið að gera eina vísu úr þessum tveimur vísu.⁸ Í *Nokkrum margfróðum söguþáttum* (NMS), sem gefnir voru út á Hólum 1756, hefur útgefandinn kosið að prenta báðar vísurnar heilar (bls. 139) en það sem vantaði í vísurnar í forritinu hefur hann tekið eftir Landnámu. Skrifari AM 455 fol (bl. 356v & 357v) fer eftir NMS hér og bætir þar með við texta aðalhandrits (AM 556 a 4to).

Hálf 63. vísa Grettis sögu er í Skáldskaparmálum Snorra-Eddu (*Edda Snorra Sturlusonar*:151), 25. vísa og 41. vísa eru í Fóstbræðra sögu (*Íslendinga sögur*:776, 792) og 46. vísa er í Bergbúa þætti (*Íslendinga sögur*:2087). Þessi rit eru öll varðveitt í eldri handritum en Grettis saga og eru vísast öll eldri en hún eins og áður hefur komið fram.

Af framangreindu má vera ljóst að Grettir var þekktur á 13. og 14. öld og að um hann hafi gengið sagnir í munnmælum, sennilega allt frá 11. öld. Hér verður ekki fjallað um tilurð Grettis sögu og heimildir Grettluhöfundar en samt sem áður má geta álitis Halldórs Laxness á því efni (1965:123):

Samkvæmt kvæðinu Grettisfærslu sem er eldra en sjálf Grettis saga, ... þá virðist Grettir vera þjóðsagnavættur, skaptur nokkurnvegin til helmínga úr ýkjusögu og klámsögu. Í Grettis sögu sjálfri hefur hann verið klassaður upp og gerður að riddaralegum miðaldastigamanni og sauðapjóf með heldribrag.⁹

Og úr því að farið er að tala um tilurð Grettlu má bæta við orðum Vésteins Ólasonar (1993:144):

Nafn Grettis er nánast einstætt áður en farið er að nefna menn eftir honum, og ef það er ekki upphaflega viðurnefni hans, gæti það verið til vitnis um að Grettir hafi í öndverðu verið einhvers konar vættur sem síðan hafi fengið mennska drætti og örlög í höndum sagnamanna.

⁷ Tvö fyrstu vísuorð 58. vísu er að finna í öllum handritum sögunnar nema ÍB 45 fol og Uldall 430 4to og fyrri vísan er hvorki í þeim né AM 479 4to.

⁸ Í *Íslendinga sögum* (bls. 1053–1054) hafa útgefendur steipt vísunum saman í eina í samræmi við AM 551 a 4to sem liggur til grundvallar útgáfunni (*Íslendinga sögur* II:liv). Þess vegna eru aðeins tölusettar 72 vísur í *Íslendinga sögum* í stað 73ja í *Íslenskum fornritum* (*ÍF* VII).

⁹ Óskar Halldórsson (1977:635) telur reyndar að Grettir hafi verið of blendinn í skapi til að vera 'heldrimannastigamaður' eða „noble bandit“, meðal annars vegna þess að hann rændi fátæka bændur ekki síður en ríka.

3. Grettisfærsla

Í AM 556 a 4to frá lokum 15. aldar sem hefur að geyma sögur af útlögum, þ.e. Gretti, Herði og Hólmverjum og Gísla Súrssyni, hefur verið skafið út kvæði á tæplega þremur bls. (bl. 52r–53r), kallað Grettisfærsla. Í Grettis sögu er nefnt að ísfirskir bændur hafi handtekið Gretti í seli í Vatnsfirði og ætlað að hengja hann vegna þess að enginn vildi geyma hann, þar til ákveðið hefði verið hvað ætti að gera við hann og vísaði hver á annan. Segir sagan að kátir menn hafi sett saman fræði er Grettisfærsla hét um viðræður bænda og aukið þar í kátlegum orðum til gamans mönnum (*Íslendinga sögur*:1034). Við lok Grettis sögu í AM 556 a 4to stendur svo að sögunni ljúki á fræði því er Grettisfærsla heitir og Ísfirðingar gerðu þá er þeir höfðu handtekið Gretti, en margir síðan við aukið mörgum kátlegum orðum (bl. 52r, sbr. *ÍF* VII:290). Kvæðið hefur síðan verið skafið út.

Í AM 556 a 4to er eyða á þeim stað þar sem fjallað er um handtöku Grettis í Vatnsfirði, þar sem blað hefur týnst úr bókinni. Af þeim sökum verður ekki vitað hvað stóð í handritinu um handtökuna, káta menn og Grettisfærslu. Sth papp 6 4to frá um 1660–1665 er sannanlega komið út af AM 556 a 4to, en ekki er ljóst hvort það er beint eftirrit AM 556 a 4to eða hvort um einn millilið er að ræða. Sture Hast (1960a:192) telur að Harðar saga í Sth papp 6 4to sé skrifuð beint eftir AM 556 a 4to. Í Sth papp 6 4to stendur svo (bl. 311v):

og um alltt umtal þeirra heffur Gr(ettir) Jnnfært kuædi það er Gr(ettirs)
færsla heitir og aukid þar J katligum ørdum¹⁰ ti[l] gamanz monnum ...

Hér er Grettir sjálfur látinn færa Grettisfærslu inn og auka í hana í stað kátra manna. Það verður hins vegar seint vitað hvort það var skrifari Sth papp 6 4to eða AM 556 a 4to sem breytti textanum á þennan hátt.¹¹ Í Sth papp 6 4to (bl. 351r) er niðurlagsorðum sögunnar um káta menn hins vegar sleppt og Grettisfærslu vantar, enda hefur hún sennilega verið skafin út á 16. öld.

Fræðimenn hafa glímt við að lesa kvæðið og tókst Guðbrandi Vigfússyni að lesa svo mikið af upphafi þess að hann taldi að kvæðið hefði verið einhvers konar sagnakvæði, líkt og Kötluðraumur (1861:126, sbr. *ÍF* VII:168 nmgr.). Ólafur Halldórsson gaf út það sem hann gat lesið af Grettisfærslu með því að rýna í myndir af handritinu sem teknar voru í útfjólubláu ljósi, en hann gat lesið mun meira en aðrir menn fram að því (1960:51–54). Ólafi tókst að lesa það mikið að ljóst er að Grettisfærsla hefur verið einhvers konar þula sem minnir

¹⁰ Skrifað með 'ø', þ.e. „ørdum“.

¹¹ Einnig gæti skrifari einhverrar formóður AM 556 a 4to hafa gert það eða skrifari mögulegs milliliðar AM 556 a 4to og Sth papp 6 4to.

á Ljúflingsmál (1960:55–57) og að hún muni ekki hafa fjallað um Gretti Ásmundarson heldur einhvern annan Gretti (1960:72). Sá Grettir er verkmaður, en honum er einnig lýst sem kynóðu villidýri sem serðir karla (páfann, biskupa, ábóta, presta, konunga, hirðstjóra, jarla, bændur o.fl.) jafnt sem konur (abbadísir og systur sérstaklega nefndar) og dýr af öllu tagi; einnig er mikið af formælingum í þulunni (1960:55–56). Ólafur birtir einnig rytjur af þulunni eftir ungum handritum (1960:62–64) en í þær vantar allt um kynæði Grettis þessa þótt hann sé greinilega kvensamur og gælinn við skepnur.¹²

Ólafur Halldórsson telur líklegt að þulan geymi minni af ævafornum leikjum, t.d. við uppskerulok eða í lok sláturtíðar, þar sem getnaðarlimur af sauð eða öðru karldýri var látinn ganga meðal veislugesta og hver og einn átti að segja nokkur vel valin orð við liminn, sbr. Völsa þátt (1960:72–74). Grettir þulunnar er skv. þessu getnaðarlimur. Ólafur (1960:77) bendir einnig á hliðstæður við kjötkveðjuhátíðir í Evrópu. Þótt þulan geymi minni af ævafornum leikjum og frjósemisdýrkun, er ljóst af athöfnum Grettis við valdsmenn að hún hefur einnig þegið gróteskar viðbætur (sbr. Helgu Kress 1997b) þar sem mikill áhugi er á allri líkamsstarfsemi (kynlífi þar á meðal) og hið háa er aftignað (Bakhtin 1984:18–21, 316–317, Helga Kress 1987:276). Helga Kress (1997b) hefur enn fremur bent á að Grettisfærsla sé kölluð „kátleg“ í Grettis sögu, en hlátur er eitt einkenna gróteskunnar (Bakhtin 1984:96–97).¹³

Ólafur Halldórsson telur að þulan í þeirri mynd sem hún er í AM 556 a 4to geti ekki verið eldri en frá 14. öld og ræður það af málinu á henni (1960:68), en samt sem áður er hún að líkindum eldri en sagan. Hann telur enn fremur að sú venja í leiknum að dæma liminn til hendingar sé ástæða þess að Grettisfærsla sé nefnd í Grettis sögu og hafi verið skrifuð aftan við söguna í AM 556 a 4to, en Ísfirðingar dæmdu Gretti til dauða og ætluðu að hengja hann þegar þeim varð ljóst að enginn vildi gæta hans þar til ákveðið yrði hvað gert yrði við hann (1960:77). En vandræði bænda, sem fólust í því að enginn vildi gæta Grettis og allir vísuðu því frá sér, geta einnig hafa minnt á þann hluta leiksins að láta reðurinn ganga á milli manna og þess vegna sé þulan

¹² Eftirfarandi húsgangur minnir eilítið á yngri gerðir þulunnar (Valdimar Ásmundarson 1900: vi, sbr. Jón Árnason 1956:114):

Grettir át í málið eitt
nautsmagál og kletti feitt,
flotfjórðung og fiska tólf,
fjóra limi og endikólf.

Hastrup (1986:300) telur vísuna einkennast af „gargantuan appetite“ og vísar með því í grótesk einkenni í *Gargantúa og Pantagrúll* eftir François Rabelais (sjá Bakhtin 1984:18–19, 278–282).

¹³ Ég þakka Helgu Kress fyrir að leyfa mér að vitna í óprentaðan fyrirlestur sinn um Gretti og grótesku (1997).

nefnd í Grettis sögu (Guðmundur Andri Thorsson 1990:115). Ólafur álítur að þulan hafi ekki verið ort út af atburðum Grettis sögu (1960:72), en Óskar Halldórsson (1977:628 nmgr.) telur hins vegar að þulan gæti hafa verið ort út af sömu atburðum, sem um hafi gengið sagnir í munnmælum.

Þótt það virðist frekar ólíklegt að Grettisfærsla hafi verið ort út af atburðum Grettis sögu verður samt að benda á að orðið *grettir* var ormsheiti (Finnur Jónsson 1931:203, sbr. *ÍF* VII:7 nmgr.) og merkti sennilega 'slanga' í upphafi (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:276, Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson 1991:252). Líkingin við getnaðarlim er því ekki fráleit og gæti verið skýringin á því að upp hafi komið sagnir um að þulan hafi verið ort um Gretti í böndum Ísfirðinga og nefnd í Grettis sögu. Þessi hugsanlega samlíking gæti einnig skýrt hvers vegna þetta orð virðist ekki hafa verið notað sem mannsnafn að neinu ráði fyrir en á 15. öld (sjá nánar í 4. kafla). Gera verður ráð fyrir að höfundur Grettis sögu hafi aðeins þekkt þuluna af afspurn en ekki efni hennar, því að annars hefði hann tæpast nefnt hana í tengslum við Gretti (sbr. Ólaf Halldórsson 1960:72). Skrifari AM 556 a 4to eða einhvern formóður þess hefur svo náð í þuluna og bætt henni við söguna, þótt hún fjalli ekki um Gretti Ásmundarson. Kirsten Hastrup (1986:306), sem gerir ráð fyrir að sagan sé frá upphafi 14. aldar, bendir á að jafnvel þótt Grettisfærsla hafi ekki verið ort um Gretti, bendi tilvist hennar í Grettis sögu til þess að viðhorf til Grettis hafi breyst á þann veg að hann hafi með tímanum orðið meiri karlmaður á kynferðissviðinu í vitund fólks.

Fábyljur eða 'fabliaux', sem eru stuttar franskar gamansögur frá 12. og 13. öld, fjalla oftast um samskipti og samlífi karls og konu, oftast þó tveggja karla og einnar konu.¹⁴ Sverrir Tómasson (1989, 1996:60–62) hefur fundið nokkur dæmi um áhrif fábylja á íslenskar bókmenntir. Hann hefur meðal annars bent á áhrif slíkra sagna á Spesar þátt, þar sem Spes heldur fram hjá Sigurði bónda sínum með Þorsteini drómundi og heldur hann á laun (1996:62, *Íslendinga sögur*:1087–1092). Enn fremur hefur Sverrir (1989:216) bent á líkindi með fábyljum þegar griðkonan á Reykjum hlær að því hve Grettir er lítt vaxinn niður (*Íslendinga sögur*:1069). Sverrir gerir einnig ráð fyrir áhrifum frá fábyljum á Grettisfærslu þótt hann nefni það ekki berum orðum (1996:64):

Það má vel vera að leikir eins og Grettisfærsla hafi verið angi af gamalli frjósemisdýrkun; þeir völsi og grettir verið hafðir við hönd á kjótkveðjuháttum, en skemmtun af þessu tagi sýnir þó umfram allt að lystisemdir holdsins hafa náð út fyrir bókina ...

¹⁴ Sverrir Tómasson (1989:211) segir að þær lýsi „hörundarhungri á hinn ísmeygilegasta hátt og hvernig persónurnar fá það satt með eiginlegri fylli“.

Kaflinn um kynhvöt þessa annars óþekkta Grettis í Grettisfærslu hefur trúlega valdið því að þulan var skafin út (Ólafur Halldórsson 1960:56), sennilega ekki seinna en á síðari hluta 16. aldar (1960:51). Til eru fleiri dæmi um sams konar meðferð handrita. Í aðalhandriti Bósa sögu, AM 586 4to, hafa berorðustu kaflarnir verið skafnir út (Sverrir Tómasson 1996:65) og Jürg Glauser (1983:91) nefnir dæmi um setningar sem skafnar hafi verið úr lokaorðum Vilmundar sögu viðutan í handritum frá 15. öld (AM 586 4to og AM 343 a 4to) vegna þess að þær hafi þótt of berorðar. Klausur þessar hafa varðveist í öðrum handritum.

4. *Grettir* eða *grettir*

Eins og um var getið í 3. kafla merkti nafnið *Grettir* upphaflega 'slanga' og til forna var nafnið notað sem heiti á ormi eða slöngu (sbr. Lind 1905–1915: 355). Kirsten Hastrup (1986:295) bendir á að nafnið *Grettir* virðist ekki hafa verið notað sem eiginnafrn fyrir en á síðari hluta 15. aldar; engin dæmi séu um annan *Gretti* en *Gretti Ásmundarson* í gjörvöllum miðaldabókmenntunum, fyrir utan Ófeig gretti Einarsson langalangafa Grettis og Ófeig gretti Önundarson afabróður hans, en þeir bera nafnið sem viðurnefni.¹⁵ Hastrup nefnir ekki dæmi úr Sturlungu, en segir (1986:295–296) að í lok 15. aldar og á fyrri hluta 16. aldar komi nafnið nokkrum sinnum fyrir í fornbréfum (1486–1556). Hún bendir einnig á að miðaldahandrit sögunnar séu frá sama tíma (um 1475–1550) og að um það leyti sé um að ræða endurnýjaðan áhuga á Grettis sögu. En hafi Grettis saga verið samin um 1400 eða á 15. öld er óþarfi að gera ráð fyrir endurnýjuðum áhuga á sögunni um 1500, eins og Hastrup gerir (sbr. Örnólfur Thorsson 1994a:919). Þá væri nær lagi að álykta svo að sagan hafi strax orðið vinsæl þegar hún var samin og að vinsældir hennar og söguhetjunnar, sem var eflaust kunn í munnmælum, hafi haldist fram eftir 16. öld og lengur. Hastrup (1986:296) segir að nafnið *Grettir* komi fyrir á 17. öld og í manntalinu 1703 beri 7 Íslendingar það, auk nokkurra sem voru Grettisson eða -dóttir. Hastrup telur nafnið hverfa úr notkun á 18. öld og segir að það skjóti ekki aftur upp kollinum fyrir en á 20. öld. Hvort tveggja tengir hún við sérstakar vinsældir Grettis á 17. og 20. öld.

Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson (1991:252) staðfesta að nafnið hafi verið borið af 7 mönnum 1703, þar af fjórum í Skagafirði, en síðan komi það ekki fyrir fyrir en 1919 er skírður var *Grettir Ásmundsson*.

E. H. Lind rekur dæmi um nafnið *Grettir* sem skírnarnafn og viðurnefni.

¹⁵ Hastrup (1986:295) talar um Ófeig gretti Önundarson sem forföður Grettis en ekki afabróður (sbr. *ÍF* VII:375).

Sem viðurnefni hefur hann fundið það á þremur mönnum, þ.e. á fyrrnefndum ættingjum Grettis Ásmundarsonar, Ófeigi gretti Einarssyni og Ófeigi gretti Önundarsyni og svo er nefndur Ívar grettir Pálsson í Noregi 1227 (1920–1921:119).¹⁶ Hann hefur hins vegar aðeins fundið einn fyrir miðja 15. öld sem heitir *Grettir* að skírnarnafni auk Grettis Ásmundarsonar, þ.e. Gretti Skeggjason skammhöndungs Gamlasonar (1905–1915:355, 1931:308). Grettir sá var sonarsonur Herdísar Ásmundardóttur, systur Grettis (*Sturlunga*:29. ættskrá).¹⁷ Grettir Skeggjason og synir hans, Jósep og Þóroddur, eru nefndir í Sturlu sögu (*Sturlunga*:69, 81). Lind leitaði einnig í nafnaskráum að föðurnöfnum og kenninöfnum manna og fann að auki Jón Grettisson og Jórinni Grettisdóttur (1905–1915:355, 1931:308).¹⁸ Jórunn er nefnd í Sturlu sögu sem fylgikona prests, en Jón er einn þeirra sem dreymir fyrir Örlygsstaðabardaga í Íslendinga sögu (*Sturlunga*:82, 426).

Í Gautreks sögu er nefndur Grettir í kvæði sem Starkaður Stórvirksson kveður um kappa Víkars Haraldssonar (*Fornaldar sögur*:12) og í Sögubroti af fornkonungum er nefndur Grettir rangi, sem einn af köppum Hrings konungs sem komu af Pelamörk (*ÍF XXXV*:65).¹⁹ Þess má og geta að fyrsti *Grettir* sem nefndur er í fornbréfum er Grettir Jónsson sem kemur við tvö bréf í Eyjafirði 1486 og 1488 (*DI VI*:562, 641), en einnig er nefndur Grettir, sem var í Holti í Saurbæ veturinn 1482–1483, í bréfi frá 1496 (*DI VII*:294).

Í ljósi þess hve nafnið *Grettir* var lítið notað sem eiginnaframtíð fram á 15. öld er ástæða til að spyrja hvort Grettir Ásmundarson hafi í raun og veru heitið *Grettir*. Halldór Kiljan Laxness (1946:286) dregur í efa að *grettir* hafi verið notað sem mannsnafn á Íslandi á miðöldum og Vésteinn Ólason (1993:144) er einnig efins um raunverulegt nafn Grettis: „Nafn Grettis er nánast einstætt áður en farið er að nefna menn eftir honum, og ef það er ekki upphaflega viðurnefni hans“. Var *grettir* einungis viðurnefni Grettis eða auknefni? Í Grettis sögu eru taldir upp þrír synir Ásmundar og Ásdísar: Atli, Grettir og Illugi (*Íslendinga sögur*:968, 1002). Eftirtektarvert er að enginn þeirra heitir Þorgrímur eftir Þorgrími hærukolli föður Ásmundar eða Bárður eftir föður Ásdísar. Nafnahefðin var sterk og ættarvitundin einnig svo að það skýtur skökku við að Ásmundur og Ásdís skyldu ekki eiga son að nafni Þorgrímur eða Bárður. Auðvitað er hugsanlegt að þeir hafi verið til þótt þeir séu ekki nefnd-

¹⁶ Ófeigur grettir Önundarson er reyndar aðeins nefndur *Grettir* í Landnámu (*ÍF I*:199) og ættar-tölunni í Bergsbók (sjá Johnsen og Jón Helgason 1941:1024), en Lind (1905–1915:355) telur líklegra að *grettir* hafi verið viðurnefni hans.

¹⁷ Hún heitir Rannveig í Grettis sögu (*Íslendinga sögur*:968).

¹⁸ Fyrrnefndur Jósep Grettisson hefur reyndar farið fram hjá honum.

¹⁹ Í Brávallarímum eftir Árna Böðvarsson er Grettir rangi ekki nefndur en ef til vill heitir hann *Geitir* þar (Árni Böðvarsson 1965:57, 129).

ir í sögunni, en gæti Grettir hafa heitið Þorgrímur? Í þessu sambandi má benda á að litlir kærleikar voru með Ásmundi hærulang og Gretti skv. sögunni (*Íslendinga sögur*:968) líkt og með Þorgrími hærukoll og Ásmundi.²⁰

Hafi Grettir Ásmundarson heitið einhverju öðru nafni hefur hann fljótt (á unglingsárum?) fengið viðurnefnið *grettir* eða auknefnið *Grettir* og orðið þekktur undir því nafni um land allt, en gera má ráð fyrir að hann hafi verið víðfrægur, eða frægur að endemum, þegar í lifanda lífi. Af þeim sökum hafi hans rétta nafn gleymst, svo og ástæðan að baki auknefninu. Í Íslendingasögum má finna dæmi þess að maður hafi hlotið nafn en orðið þekktur undir viðurnefni eða auknefni, því að Þorgrímur Þorgrímsson í Eyrbyggja sögu var kallaður *Snerrir* í bernsku og síðan *Snorri* og varð þekktur sem *Snorri goði* (*Íslendinga sögur*:544). *Snorri* er þá auknefni og *goði* viðurnefni (og starfsheiti?).

Í Landnámu stendur að Grettir hafi myrt Orm son Þóris í Garði (*ÍF* I: 281),²¹ en morð var alvarlegra mál en víg. Höfundur Grettis sögu lætur það hins vegar vera óviljandi óhappaverk Grettis að synir Þóris brenna inni, þótt hann yrði dæmdur sekur skógarmaður fyrir verknaðinn, en í sögunni er látið að því liggja að hið rétta í málinu hafi ekki komið fram á Alþingi (*Íslendinga sögur*:1015, 1023). Það er ljóst af þessum orðum Landnámu að Grettir hefur verið þekktur fyrir fleira en það sem kemur fram í sögu hans.

Grettir gæti einnig hafa verið frægur fyrir kvensemi sem gæti skýrt auknefnið, sbr. Grettisfærslu. Helga Kress (1997b) er þeirrar skoðunar að *grettir* hafi verið viðurnefni hetjunnar Grettis og leiðir það af merkingu orðsins (og nafnsins) í Grettisfærslu, þ.e. 'reður'. Ólafur Halldórsson (1960:72) hafnar þeim möguleika að Grettisfærsla sé kveðin um Gretti Ásmundarson m.a. vegna þess að hann sé ekki tiltakanlega ásthneigður skv. sögunni. Óskar Halldórsson (1977:636) segir á hinn bóginn að á mælikvarða Íslendingasagna sé Grettis saga „klúr á köflum“. Kirsten Hastrup (1986:300, 306) bendir á kynferðislega þætti í sögu Grettis, sem Vésteinn Ólason (1993:69) segir að séu í gamansömum tón, „jafnvel svolítið lostafullum“ og Sverrir Tómasson (1989:216, 1996:62) hefur bent á líkindi í málfari tveggja vísna í Grettis sögu með fábyljum sem oft eru æði berorðar. Guðni Jónsson telur að höfundur Grettis sögu hugsi mjög á eina leið til kvenna og hlutverks þeirra og bendir á dæmi í sögunni því til staðfestingar (*ÍF* VII:xiii og nmgr.). Það er því hugsanlegt að viðurnefnið *grettir* vísi til kvensemi og getnaðarlims. Í þessu sambandi má minna á að þegar Grettir fór utan til Noregs í fyrra skiptið, aðeins 15 ára unglingur skv. tímatali sögunnar (*ÍF* VII:lxvii), var hann sakaður um

²⁰ Einnig er hugsanlegt að Grettir hafi heitið *Gestur* en því nafni bregður hann tvívegis fyrir sig þegar hann dulbýst (*Íslendinga sögur*:1055, 1064), en það verður þó að teljast ólíklegt.

²¹ Í Grettis sögu heitir hvorugur sonur Þóris Ormur, heldur heita þeir Þorgeir og Skeggi (*Íslendinga sögur*:1013).

að klappa um kviðinn á konu Bárðar stýrimanns, sem var fríð og ung, í stað þess að vinna um borð (*Íslendinga sögur*:975).

Vangaveltur af þessu tagi leiða oft en ekki í sjálfheldu því að engin leið er að færa sönnur á að Grettir Ásmundarson hafi heitið öðru nafni og því verður að fara eftir heimildunum sem allar kalla hann *Gretti*. Einnig er óheimilt að horfa fram hjá því að í Sturlu sögu og Íslendinga sögu kemur nafnið *Grettir* fyrir sem eiginnafrn og kenninafrn (föðurnafn).²²

5. Örnefni

Í Grettis sögu koma fyrir nokkur örnefni sem kennd eru við Gretti sjálfan: *Grettishaf* undir Sleðaási, *Grettishaf* á Hrútafjarðarhálsi, *Grettishaf* undir Fagraskógafjalli, *Grettisoddi* við Hítará, *Grettisbúr* í Viðvík og *Grettisþúfa* á Stórasandi (*Íslendinga sögur*:974, 1001, 1046, 1048, 1081, 1083). *Grettishaf* á Hrútafjarðarhálsi kallast nú *Grettistak* og sérstakt fell suðaustur úr Fagraskógafjalli heitir nú *Grettisbæli* (*ÍF* VII:102 nmgr., 187 nmgr.). Um sagnir af Gretti segir Jón Árnason (1954 II:97):

Það er of langt upp að telja öll þau örnefni, sem við hann eru kennd, t.d. gljúfur og hæðir eða steinar, sem hann skal hafa sett á hlóðir hingað og þangað. Stundum fara sögur þessar af sama efni, sem frá er skýrt í sögu hans, en stundum eru þær um annað.

Guðni Jónsson segir (*ÍF* VII:lvii–lviii):

Við engan mann eru jafnmörg örnefni kennd á Íslandi sem við Gretti. Meginið af þeim mun vera frá síðari öldum, en sum eru eflaust eldri en sagan, svo sem *Grettisbælin*. Örnefnin sýna, hvernig Grettir stækkar í vitund alþýðu, er tímar líða, og verður að nokkurs konar hálftröl, sbr. *Grettistökin* og *Grettishlaupin*, sem eru engum mennskum manni fær.

Og Guðmundur Andri Thorsson er sama sinnis (1990:100):

Um allt land eru gljúfur og hæðir, tindar og steinar sem bera nafn

²² Úr því að farið er að ræða um nafngiftir verður ekki hjá því komist að nefna tilgátu Torfa H. Tuliniusar þess efnis að nafnið „GLÁMR“ sé stytting á „ÁsmundR hærurLanGr“ og að Glámur hafi ef til vill verið Ásmundur framliðinn sem Grettir hafi enn verið að fást við (1999: 305–307).

Grettis. Sé gljúfur ófært, tindur ókleifur, steinn svo mikill að enginn lyftir virðist alþýða manna umsvifalaust hafa tengt nafn Grettis þar við.

Við athugun, sem hvorki getur talist ítarleg né skipuleg, hafa fundist yfir 120 örnefni,²³ sem kennd eru við Gretti og aðrar persónur sögunnar til viðbót-
ar þeim sem nefnd eru í sögunni.²⁴ Örnefnin eru dreifð um allt land, en þó hefur ekki enn fundist neitt í Norður-Múlasýslu og ekki heldur í Vestmannaeyjum. Eins og eðlilegt verður að teljast eru þau flest í Vestur-Húnavatnssýslu, en einnig eru mörg í Strandasýslu og Skagafjarðarsýslu. Meðal þessara nafna eru *Grettisstöðvar* í Bárðardal, *Grettisklöpp* í Kræklingahlíð, *Grettisleiði* á Reykjaströnd, *Grettisskyrta* í Svínadal, *Grettispúfa* í Miðfirði, nánar tiltekið í túninu á Bjargi, *Grettistangi* í Vatnsfirði, *Grettislaug* á Reykjanesi, *Grettisstillur* í Hítará og *Grettisspor* undir Eyjafjöllum. Í Vatnsfirði er einnig *Grettisvarða* sem stendur á *Grettishjalla*. Óskar Halldórsson (1982:28) nefnir ekki *Grettisstöðvar* í Bárðardal (sbr. *ÍF* VII:lviii nmgr.) heldur *Grettislág*, og það tvær.²⁵

Í Kjalhrauni á Kili er *Grettishellir* og um 1700 hafa menn talið að til hafi verið *Grettisskáli* á Kili á 14. öld (*DI* III:609, eftir NKS 328 8vo með hendi Árna Magnússonar), en í Grettis sögu er þess getið að Grettir hafi dvalist á Kili lengi sumars (*Íslendinga sögur*:1037).²⁶

Grettistökin eru geysimörg, fundist hafa yfir 50 en þau eru eflaust fleiri. Ef til vill eru þau ekki kennd við Gretti Ásmundarson, því að verið getur að orðið *grettistak* hafi fljótlega farið að merkja stóran stein án nokkurra tengsla við Gretti, þ.e. sé orð yfir náttúrufyrirbæri eins og *melrani*. Að lyfta

²³ Með í þessari tölu eru örnefni frá 20. öld eins og *Grettisgata* í Reykjavík, *Hallmundarhellir* í *Hallmundarhrauni*, *Skeggjahola* í Hvítársíðu og *Ásdársarlundur* í Miðfirði.

²⁴ Guðni Jónsson telur upp nokkur þessara örnefna (*ÍF* VII:lvii–lviii) en einnig eru mörg fengin úr *Íslenskum þjóðsögum* (Jón Árnason 1954–1961) og *Frásögum um fornaldarleifar* (Sveinbjörn Rafnsson 1983). Greinarhöfundur hefur rekist á nokkur í öðrum ritum og önnur hafa komið í leitirnar við skoðun korta.

²⁵ Eftir að gengið var frá þessari grein til prentunar flutti Ögmundur Helgason fyrirlestur á vegum Nafnfræðifélagsins um örnefni kennd við Gretti. Hann hefur leitað fanga víða og fundið mörg Grettisörnefni og sagnir tengdar þeim.

²⁶ Um beinakerlingu á Kili er til eftirfarandi húsgangur (Jón Þorkelsson 1921–1923:412):

Hér er grettis gamla borg,
sem gott er við að una
em eg hryggur út af sorg
eptir kerlinguna.

Jón Þorkelsson prentar hástafinn 'G' en ekki lágstafinn 'g' í þriðja orði fyrstu braglínu svo að lesa má örnefnið *Grettisborg* út úr henni. Vísan er tvímælalaust tvíraðari ef lágstafur er settur í stað hástafs, enda er í sjálfu sér engin ástæða til að ætla að hún fjalli um Gretti Ásmundarson eða einhvern annan karl, þótt margir hafi eflaust skilið hana á þann veg. Hver er sú *borg* sem *grettir* unir sér við?

grettistaki hefur einnig ákveðna merkingu, sbr. höggmynd Magnúsar Tómassonar við Dvalarheimilið Höfða á Akranesi sem heitir *Grettistak*. Í orðabók er vísað á orðið *grettishaf* undir *grettistak*, en *grettishaf* er skýrt þannig: „stór, stakur steinn (bjarg) sem Grettir Ásmundarson er sagður hafa lyft eða hefði getað loftað“²⁷ og *grettishlaup* er skýrt sem „langt stökk“ (Árni Böðvarsson 1985:308).

Þegar dreifing grettistakanna um landið er skoðuð kemur í ljós að þau eru ekkert síður á þeim slóðum sem sagan getur lítið um, en þar er hins vegar lítið um önnur örnefni kennd við Gretti. Í Vestur-Húnavatnssýslu eru mörg grettistök en jafnframt mörg annars konar örnefni kennd við Gretti. Á Suðausturlandi, í Suður-Múlasýslu og Skaftafellssýslum, eru 13 grettistök en aðeins tvö önnur örnefni kennd við Gretti, *Grettishjalli* í Stöðvarfirði og *Grettishaf* í Breiðdal. Einnig eru til a.m.k. tveir steinar eða klettur sem heita einungis *Grettir* skv. upplýsingum frá Örnefnastofnun Íslands.

Óvíst er hvort öll þessi grettistök eða önnur Grettisörnefni séu kennd við Gretti Ásmundarson þótt það sé líklegt í flestum tilvikum. Víst er þó að *Grettisgeil* í Hreppum, sem einnig er nefnd *Grettisgróf* í handritum eða *Hælsgróf* (*ÍF* VII:23 nmgr., *Íslendinga sögur*:963), er ekki kennd við Gretti heldur forföður hans Ófeig gretti Einarsson (*ÍF* VII:23, 376). Enn fremur er ólíklegt að fjallið *Grettir* í Vestur-Skaftafellssýslu sé kennt við hann, en hins vegar hefur ekki fundist skýring á nafngiftinni enn sem komið er.

E. H. Lind (1905–1915:356) nefnir tvö örnefni í Noregi, *Grettisvík* í Onsø á Austfold, sem heitir nú *Græsvík*, og *Grettesrudh* sem kemur fyrir í bréfi frá 1462; örnefnið *Grettesrudh* er nú týnt en var í Fyrisdal á Þelamörk (sjá einnig Rygh 1967:399, 1971:315). Lind telur þessi örnefni dregin af viðurnefninu *grettir*, en O. Rygh er efins um að *Grettesrudh*, sem einnig er skrifað „i Greftrisrudi“ í bréfi frá 1453, sé kennt við *Gretti* (1967:399).

6. Spássúkrot í Grettluhandritum

Frá lokum 15. aldar fram á miðja 16. öld hefur Grettla varðveist í fjórum handritum og einu broti. Eitt þessara handrita er geymt í Háskólabókasafninu í Uppsölum og ber þar safnmarkið DG:10. Á spássium á bl. 7v og 8r eru skrifaðar eftirfarandi vísur við 16. kafla þegar Þorkell krafla og menn hans áðu í Fljótstungu og Grettir drap Skeggja (sbr. *Íslendinga sögur*:973). Guðni

²⁷ Um *Grettistak* í Vatnsfirði segir í fornleifaskýrslu frá 1820 (Sveinbjörn Rafnsson 1983:427): „En Grettirstak er nefndur steinn, hér í Vatnsfjardar Landarejgn, hann stendur á klöpp óhræranlegur og mörgundrud Grettirum omedfærulegur.“

Jónsson birtir þrjú fyrstu vísuorðin í útgáfu sinni á Grettlu (*ÍF* VII:lxxvii nmgr.):

Í Fljótshlíð gerðu fyrðar þá af fákum stíga,
lágu á dag fram lengi móðir
lýðir þessir harla fróðir.

Skáldið yrkir hér um „Fljótshlíð“ í stað Fljótstungu sem er í samræmi við handritið en í því stendur „fliodzhlið“ (7v). Því næst virðist standa:

skieggi fieck nu skioodar fal fyrir skrafið
[oooo] Bisku[ps] ferming Beydast mundi
[ooo ef þosoo] skalt kundi (7v)

J heila Kor ad hoggid for [a] hiassa Leidum.
La þar eptir Linnir [oooo]
Leingi mun hann suofazt Malinn (8r)

Skriptin er afar torlæsileg á þessum stað og ekki víst að rétt sé ráðið,²⁸ en samt sem áður er ljóst af síðari vísubrotunum tveimur að skáldið hefur ekki samúð með Skeggja. Þetta spássúkrot er með sérstakri hendi sem virðist vera frá 16. öld. Í þessum vísu enduróma orð úr Grettis rímum (Grettlum), en í þeim koma fyrir eftirfarandi hendingar: „reid hann þa ok fyrda fann“ (III:30), „linna jardar“ (III:8), „hondum badum hio til Linna“ (III:17), „garpsens sneid þat heila helli“ (III:21) (*Rímnasafn*:55, 57). *Linni* eða *linnur* merkir ‘ormur’, ‘slanga’ (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:565) og ætti því að vera notað um Gretti, en ekki er hægt að skilja vísubrotið á annan hátt en þann að „Linnir“ eigi við Skeggja. Í handritinu eru fleiri spássúgreinar sem koma efni þessarar greinar ekki við.

Í AM 152 fol frá upphafi 16. aldar er nokkuð um spássúkrot sem er allt á einn veg:

godr kall var gretter (2r)
margt var grette vel gefid (3r)
vei og sve(i) avngle (39r)
illur er aungull, svei avngvl tð[tre]²⁹ (40r)
svei avngle, fai skamm aungull (40r)
svei fostru þorbiarnar aunguls (41v)

²⁸ Ég þakka Veturliða Óskarssyni fyrir að rýna í handritið sjálft í Uppsöllum.

²⁹ Ekki er víst að ‘tðtre’ („tð[tre]“) sé rétt lesið og reyndar sést síðara ‘t’ ekki en það er rúm fyrir það á milli ‘ð’ og þess stafs sem lítur út fyrir að vera ‘t’.

Skammirnar í garð Þorbjarnar önguls og Þuríðar fósturu hans eru á spássfum í þeim köflum þar sem fjallað er um lokaaðför Þorbjarnar að Gretti í Drangey (*Íslendinga sögur*:1074–1081). Allar þessar klausur virðast vera frá 16. öld og er greinilegt að samúðin er öll með Gretti.³⁰

Í Add 11.242 í Breska bókasafninu í Lundúnum er á tveimur stöðum spássúkrot er varðar Gretti. Handritið er skrifað af áðurnefndum sr. Gottskálk Jónssyni í Glaumbæ um miðja 16. öld og hefur að geyma margvíslegt efni, enda hefur það verið kallað Syrpa (*DI* III:680).³¹ Spássúkrot Gottskálks bendir hins vegar frekar til að hann hafi verið að skrifa hjá sér orðtök og orðatiltæki en að vitna sérstaklega til Grettlu. Á neðri spássú á bl. 56r stendur 'Hafliði' en framhaldið er ólæsilegt á ljósmynd. Því næst stendur á neðri spássú á bl. 56r og 57r:

afl er best j leike sagdi gretter asmundarson
margt ber vid á kvelldum sid sagdi gretter vid þorfinn j a[ra]

Síðari klausan er tilvitnun í samtal Grettis og Þorfinns í Háramarsey er Grettir kom heim til bæjar eftir að hafa brotið haug Kárs (*Íslendinga sögur*:979), en þá fyrri hefur ekki tekist að finna í neinu handriti sögunnar enn sem komið er. Gottskálk virðist því ekki hafa haft í höndunum handrit af Grettis sögu sem hefur varðveist, en hugsanlega vitnar hann í söguna eftir minni.

Í tveimur handritum eru heilsíðumyndir af Gretti. Í AM 426 fol (bl. 79v) er mynd sem er sennilega dregin af Hjalta Þorsteinssyni í Vatnsfirði um 1692–98 (Loth 1967:95). Önnur mynd er í Lbs 203 fol (bl. 192v) frá um 1753. Í sama handriti er heilsíðumynd af Ásmundi hærulang (bl. 191v).

7. Rímur af Gretti

Alls hafa varðveist 6 rímur af Gretti Ásmundarsyni eða efni Grettis sögu. Í Kollsbók (WolfAug 42.7), bl. 104v–114v, frá um 1480–1490 (Ólafur Halldórsson 1968:xxxvi) eru Grettis rímur eða Grettlu, 8 að tölu, alls 478 erindi. Þær eru því varðveittar í jafngömlu eða eldra handriti en sagan sjálf. Björn K. Þórólfsson (1934:341) bendir á að efni þeirra samsvari 14.–24. kafla hennar og þar sem þær fylgja atburðarás sögunnar vel (*Rímnasafn*:43–100) og skáldið vitnar til orðalags í vísu verður varla efast um að rímurnar séu ortar eftir sögunni. Dæmi um tilvitnun í vísu er í 21. erindi þriðju rímu: „Hliop at Skeggia

³⁰ Kirsten Hastrup (1986:286) birtir megnið af þessu spássúkroti.

³¹ Gottskálk kallar handritið reyndar Sópuð eða Dægrastytingu (Jón Helgason 1979:7) en ekki Sópdyngju eða Dægradvöl eins og Jón Þorkelsson nefndi það (1896:47, *DI* IV:10).

hamar troll eitt ...“ (*Rímnasafn*:57), en í 11. vísu Grettis sögu kveður Grettir: „Hygg eg at hljóp til Skeggja / hamartröll með ...“ (*Íslendinga sögur*:973). Ólafur Halldórsson telur Grettillur ortar á 15. öld (1968:xvi). Finnur Jónsson (1902:41) telur að þær fylgi AM 556 a 4to (C) best af handritum sögunnar en Björn bendir á að þær fylgi UppsUB DG:10 (D) ekki síður hvað orðalag varðar (1934:341 nmgr.). Rímurnar hafa samt ekki verið ortar eftir Grettis sögu í þessum handritum heldur einhverri formóður annars eða beggja.

Á síðari hluta 16. aldar var uppi Þórður Magnússon á Strjúgi í Langadal. Eftir hann eru varðveittar rímur, t.d. Rollantsrímur (sjá t.d. Jón Þorkelsson 1888a:340–350). Einnig orti hann Kappakvæði (Strjúgsflokk) og Fjósarímu og kemur Grettir við sögu í þeim báðum. Í Fjósarímu telur Þórður upp 29 kappu úr Íslendingasögum og riddarasögum, en ríman gengur út á að kapparnir hafi aldrei barist í fjósi eins og þeir tveir sem urðu tilefni þess að hann orti rímuna. Fyrri helmingur Fjósarímu lýsir slagsmálum tveggja manna út af smámunum, fyrir aftan kýr í fjósi. Síðari hluti rímunnar lýsir því að áðurnefndar hetjur hafi aldrei lagst svo lágt að berjast í flór. Fjósaríma er alls 67 erindi og er „komisk heldedig“ að mati Jóns Þorkelssonar (1888a:348, sbr. Jakob Benediktsson 1981:159). Böðvar Guðmundsson (1993:449) kallar Fjósarímu gróteska gamansögu og Bergljót Soffía Kristjánsdóttir (1998:79–81) er sama sinnis. Fjósaríma hefur verið prentuð tvívegis (Jón Þorkelsson 1888b:267–276 og Finnur Sigmundsson 1960:1–10). Vísan um Gretti er 39. erindi rímunnar.³²

Á 17. öld voru ortar a.m.k. tvennar rímur um Gretti. Aðrar eru eftir Jón Guðmundsson í Rauðseyjum undan Skarðsströnd (14 rímur) og hinar eftir Kolbein Jöklaraskáld Grímsson (20 rímur) ortar 1658, hvorartveggju óprentaðar (Finnur Sigmundsson 1966 I:170–171). Rímur Jóns, Lítið inntak Grettis sögu í rímur snúið, eru aðeins varðveittar í tveimur handritum, AM 614 b 4to (bl. 25v–46v) og afriti þess, NKS 1134 fol. Rímur Kolbeins, Rímur af Gretti sterka, eru varðveittar í a.m.k. 7 handritum, þar á meðal AM 611 d 4to frá síðari hluta 17. aldar. Þá orti Magnús Jónsson í Magnússkógum í Hvammssveit rímur um Gretti (44 rímur) árið 1828, einnig óprentaðar, og Oddur Jónsson í Fagurey í Helgafellssveit orti rímu um síðasta fund Grettis og móður hans (39 erindi), prentaðar á Ísafirði 1889 (Oddur Jónsson 1889, sjá einnig Finnur Sigmundsson 1966 I:171–172). Rímur Magnúsar eru varðveittar í a.m.k. 9 handritum. Allir þessir menn voru afkastamikil skáld (Finnur Sigmundsson 1966 II:81, 100–101, 104–105, 108). Svo virðist sem Jón Guðmundsson á Hellu á Árskógsströnd hafi ort enn einar rímur af Gretti á 17. öld, en þær eru nú glataðar (Finnur Sigmundsson 1966 I:172). Sigfús Sigfússon (1930) orti Glámsrímur (5 rímur) 1912 (sjá einnig Finnur Sigmundsson 1966 I:166). Í yfirliti Finns Sig-

³² Jón Þorkelsson (1888b:251) flokkar Fjósarímu með kappakvæðum.

mundssonar (1966 I) yfir rímur kemur fram að aðeins eru varðveittar fleiri rímur um Hávarð Ísfirðing og þá feðga Búa Andriðsson og Jökul Búason af hetjum Íslendingasagna.³³

Kirsten Hastrup (1986:296–298, 306–308) bendir á að Grettur hafi sennilega verið ortar á 15. öld þegar Grettis saga varð vinsæl og að á 17. og 19. öld hafi verið ortar rímur af Gretti. Þetta notar hún m.a. sem lið í röksemdafærslu sinni fyrir fyrrgreindum 6 stigum í vinsældum Grettis meðal þjóðarinnar.

8. Kappakvæði

Elsta vísa sem fundist hefur um Gretti er í áðurnefndri Íslendingadrápu (sjá *Íslendingadrápa*), sem kennd er við Hauk Valdísarson og sennilega ort á 13. öld (Bjarni Einarsson 1989:130). Íslendingadrápa er varðveitt í AM 748 I b 4to frá upphafi 14. aldar. Þar yrkir skáldið um 28 kapp Íslendingasagna, sem ætla verður að hafi verið þekktir á þess tíma. 17. vísa er um Gretti (*Íslendingadrápa*:7). Þessi vísa fylgir Grettis sögu ekki í handritum.

Áðurnefnt Kappakvæði Þórðar Magnússonar á Strjúgi, sem Jón Helgason kallar Strjúgsflokk, er alls 32 erindi undir dróttkvæðum hætti, en óvíst er hve erindin hafa verið mörg í upphafi (Jón Helgason 1955:35). Í því telur Þórður upp 32 kapp sem þekktir eru úr Íslendingasögum. Önnur vísan er um Gretti og fylgir sem viðbót við Grettlu í 5 handritum, þar af fjórum frá 17. öld.³⁴ Orðamunur er talsverður milli handrita. Í Sth papp 15 fol (bl. 163vb) er eftirfarandi formáli Húnnvetningsins Helga Ólafssonar að vísunni (Gödel 1897–1900:130, Páll Eggert Ólason 1949:342): ‘Vís Þórðar á Strjúgi er þjóðskáld var í Norðlendingafjórðungi um sína dag(a).’ Jón Þorkelsson (1888b:370–379) hefur gefið út kvæðið. Ekki er víst að það allt sé eftir Þórð heldur má vera að sumt af því sé eftir Odd son hans (Jón Helgason 1955:36).

Til eru kappatöl eftir fleiri skáld frá 17. og 18. öld. Í AM 146 b II 8vo (24r–31r) frá upphafi 18. aldar er kappakvæði undir vikavakahætti eftir Steinunni Finnsdóttur í Höfn í Melasveit, sem Bergljót Soffía Kristjánsdóttir (1998) hefur gert rækileg skil. Kvæðið ber fyrirsögnina ‘Eitt kvæði’ og er 21 erindi, auk viðlags. Það hefur verið gefið út (Steinunn Finnsdóttir 1950:113–132). Í kvæðinu telur Steinunn upp 27 kapp úr Íslendingasögum og Orm Stórolfsson og Þorstein uxafót að auki. Tólfta vísa er um Gretti. Bergljót (1998:81–84) telur að kvæði Steinunnar sé að mestu leyti háð og bendir á

³³ Af öðrum köppum sem hafa verið vinsælt yrkisefni rímnaskálda má nefna Þorstein bæjar-magn og Konráð keisarason.

³⁴ Handritin eru: AM 151 fol (bl. 1r), AM 163 b fol (bl. 22r), AM 477 4to (bl. 72r), Sth papp 15 fol (bl. 163vb) og Sth papp 98 fol (bl. 635v (og 636r, á sænsku)).

gróteska þætti í því. Helga Kress (1997a:24) er einnig þeirrar skoðunar að Steinunn geri grín að karlahefðinni.

Í AM 148 8vo frá síðari hluta 17. aldar er annað kappakvæði (320r–322r) eftir ókunnan höfund, sem ber fyrirsögnina ‘Enn eitt vikivakakvæði’. Jón Helgason gaf AM 148 8vo út ljósprentað og gerði stutta grein fyrir hverju kvæði (Jón Helgason 1955). Kvæðið er 21 erindi, auk viðlags. Skáldið telur upp 10 kapp úr Íslendingasögum og -þáttum og 12 úr riddara- og fornaldar-sögum (Jón Helgason 1955:64–65). Þriðja erindi er um Gretti og hefst svo (320v): ‘Grettir glímu sperrti / að gildum tröllum herti’.

Í ‘Tröllakvæði’ eftir Árna Böðvarsson á Ökrum á Mýrum er notað sama viðlag og í Kappakvæði Steinunnar Finnsdóttur, en svo er um 6 önnur kvæði (Jón Helgason 119–120). Tröllakvæði er 10 erindi, auk viðlags, og er varðveitt í eiginhandarriti Árna í Lbs 221 4to (bl. 88r–90r) frá um 1760–1770 (Páll Eggert Ólason 1918:179). Grettir er nefndur í sjöunda erindi (bl. 89r) sem kunningi Hallmundar, en megnið af erindinu fjallar um Hallmund. Einnig er Glámur nefndur í fjórða erindi (bl. 88v). Kvæðið fjallar um berserki, tröll og vættir og er Grettir aðeins nefndur til skýringar. Björn K. Þórólfsson fjallar lítillega um kvæðið og bendir á að fyrsta erindið sé ekki eftir Árna heldur sr. Gunnar Pálsson (Árni Böðvarsson 1965:cv–cvi).

Fremst í *Ágætum fornmannasögum* (1756) eru 16 vísur undir fyrirsögninni³⁵ „Nockur Lioudmæle ...“. Um er að ræða kappatal og fjallar sjöunda vísan um Gretti.

Ekki er ólíklegt að til séu enn fleiri kappakvæði þar sem kveðið er um Gretti. Hann er að vísu ekki nefndur í Kappavísu Björns Jónssonar á Skarðsá (Jón Þorkelsson 1887:62–63), Skarðsárflokki, enda telur Jón Helgason (1955:35–36) að þær hafi verið ortar til fyllingar eða viðbótar Strjúgsflokki. Ekki er hann heldur nefndur í Allrakappakvæði sem er talið frá 16. öld (Cederschiöld 1883:62–67).³⁶

9. Vísur og önnur kvæði um Gretti

Vísur um Gretti eru víða til, sumar fylgja sögunni í pappírshandritum og benda til þess að Grettir hafi löngum verið þjóðinni hugstæður. Ekki eru þær alltaf fag-

³⁵ 8 fyrstu blaðsíðurnar eru ótölusettar en kvæðið er á bls. v–viii.

³⁶ Jón Helgason (1981:119–120, 127) nefnir að minnsta kosti 5 kappakvæði til viðbótar sem ort eru undir vikivakahætti. Í handritinu Lbs 163 8vo frá þriðja fjórðungi 19. aldar með hendi Páls Pálssonar (Páll Eggert Ólason 1927:38) eru ein 10 kappakvæði, þar á meðal fyrrnefnd kappakvæði Þórðar á Strjúgi og Steinunnar Finnsdóttur og ‘Nokkur ljóðmæli’ í *Ágætum fornmannasögum*. Grettir er nefndur í þremur af hinum 7 og Önundur tréftur í einu. Þessi kvæði hafa ekki verið athuguð frekar enn sem komið er.

ur skáldskapur. Það skal tekið fram að ekki hefur verið gerð nein tilraun til að leita þær uppi víðar. Þessi vísa er prentuð fyrir aftan Grettlu í *NMS* (bls. 163):

Grettir vondum Vættum,
Veitti Hel og þreitti,
Med Hrotta i Jel Sijdhattar,
Hlioot sijst: Geck æn Otta,
Glettu að Glæmi hreitti,
Grætt því lieku O-sættir,
Hratt æ Heliar-Pittinn,
Hitti Præll O-kvittur.

Önnur vísa, lausavísa, sem hefst svo: ‘Sterkan nefndu báls börk’ fylgir Grettlu í 7 handritum, þar af fjórum frá 17. öld.³⁷

Í UppsUB R 690 (bl. 82v) frá 1661 og í afriti þess, AM 946 i 4to (bl. 252r) frá 1841, er vísa, sem hefst svo: ‘Guð þeim gefi góðan dag’. Í Thott 1776 I 4to (bl. 89r) frá 1680 er vísa sem kennd er Sigurði Gíslasyni. Hér gæti verið um að ræða Sigurð þann er kallaður var Dalaskáld (d. 1688) (Páll Eggert Ólason 1951:219), en þó koma fleiri til greina. Upphafið er ‘Grettir mikils máttar / meitt fékk skessu þreytta’. Í Kall 611 4to (bl. 64v) frá 1704 er vísa, sem hefst svo: ‘Grettir var gildur maður’. Enn eru ótalðar fjórar ‘Grettis vísur er skrifarinn sögunnar tillagði’ sem fylgja Grettis sögu í ÍB 45 fol (bl. 77v) frá 1735–1736. Fyrsta vísan hefst svo: ‘Grettir var góðrar ættar’.

Í AM 1020 I 4to (bl. 20r) sem Jón Ólafsson úr Grunnavík skrifaði að mestu 1735 er vísa um Gretti. Jón skrifaði vísur Grettis sögu upp eftir þremur handritum og reyndi að skýra þær fyrir Þorvald Grímsson úr Brokey undan Skógarströnd sem nefndi sig Brochmann eftir að hann flutti til Stokkhólms (sjá Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994b:58). Aftan við bætir hann svo við vísu um Gretti eftir Odd Porkelsson: ‘Grettis sögu inntak — Oddur Porkelsson kandsteypir, nú í Næstved, 1741.’ Þessi vísa er aðeins í handritinu sem Jón hélt eftir en ekki í eintakinu sem hann sendi Þorvaldi (Sth papp 79 VIII 4to), enda bætt við síðar í AM 1020 I 4to. Upphaf vísunnar er ‘Gretti þótti gott óvætti að hitta’. Nokkrar vísur eru um Gretti í JS 416 8vo frá 18. öld (bl. 137v) og hefst sú fyrsta svo: ‘Grettir frægðum fjáði / flest örlögin háði’; hún er einnig í AM Acc 5 (Guðrún Ása Grímsdóttir 2000:40). Auk þess er í Lbs 163 8vo (bls. 38–40) kvæði eftir Þorvarð Hallsson er nefnist Hreystiverk Grettis Ásmundarsonar; alls 10 vísur.

Til er kvæði eftir Guðmund Torfason sem heitir ‘Kvæði um viðureign Gísla

³⁷ Handritin eru: AM 153 fol (bl. 72v), AM 478 4to (bl. 85r), AM 946 i 4to (bl. 252r), GKS 1002–1003 fol (bl. 60v), Sth papp 15 fol (bl. 163v), Sth papp 98 fol (bl. 635v (og á sænsku á bl. 636r)) og UppsUB R 690 (bl. 82v).

og Grettis úr Grettis sögu tekið' í ÍB 541 8vo (bl. 34r–37v), sem er sagt eiginhandarrit hans frá 1843; kvæðið er einnig í ÍB 157 8vo frá um 1845 (Páll Eggert Ólason 1935–1937:38, 119). Kvæðið er 21 erindi, auk viðlags. Efalaust eiga eftir að koma í leitirnar fleiri vísur og kvæði um Gretti.

Sú staðreynd að menn ortu um hetjur á borð við Gretti bendir vissulega til vinsælda sögunnar, eða a.m.k. til vinsælda söguhetjunnar. Hér má einnig bæta því við að skáld 19. og 20. aldar hafa sum hver ort um Gretti eða atburði sögunnar, sem rennir væntanlega stoðum undir kenningar Kirsten Hastrups (1986:308–309) um vinsældir Grettis á 19. og 20. öld. Þekktasta kvæðið er sennilega Grettisljóð eftir Matthías Jochumsson (1897) sem er í raun kvæðabálkur í 35 hlutum, og af 20. aldar kvæðum má nefna Í Grettisbúri eftir Hannes Pétursson (1977:22). Vinsældir Grettis eru þó ekki bundnar við Ísland, því að til eru a.m.k. þrjú færeysk kvæði um hann. Tvö þeirra eru eftir þá bræður úr Nólsey Jacob og Poul Poulsen Nolsøe (sjá *Føroya Kvæði* VII:169), en sá síðarnefndi er þekktur undir nafninu Nólsoyjar-Páll; þau eru varðveitt í Lbs 1241 4to og Lbs 543 fol (Páll Eggert Ólason 1918:481, Lárus H. Blöndal 1959:7). Þriðja kvæðið er eftir 'sjóvarbóndan' Jens Christian Djurhuus (*Føroya Kvæði* VI:449–455 (nr. 222), VII:169). Dönsk og þýsk skáld hafa einnig samið leikrit eftir sögunni (sjá *ÍF* VII:lxix).

10. Sagnir af Gretti

Í upphafi voru tilgreind orð Guðna Jónssonar um vinsældir Grettis sögu og Grettis Ásmundarsonar. Guðni nefnir m.a. að alþýða manna hafi haldið áfram að tengja nafn hans við sagnir og örnefni (*ÍF* VII lvii). Guðni segir einnig (*ÍF* VII:xlx):

Það gat ekki hjá því farið, að slíkur kappi sem Grettir varð í þjóðarvitundinni drægi að sér ýmsar sagnir, sem voru honum upphaflega óviðkomandi, honum væri eignuð afrek, sem hann hafði aldrei unnið.

Guðni talar hér að vísu um þjóðsögur af Gretti í Grettis sögu, þ.e. sögur sem gengið höfðu um Gretti á miðöldum, en orð hans eiga engu að síður vel við síðari aldir.³⁸ Kirsten Hastrup (1986:299–300) nefnir einnig þjóðsögur um Gretti sem dæmi um vinsældir hans.

³⁸ Þótt heimildir Grettluhöfundar komi efni þessarar greinar ekki beinlínis við, má geta þess hér að Guðni Jónsson (*ÍF* VII:xlx) segir um þjóðsagnaefni í Grettis sögu, að í mörgum Íslendingasögum séu þjóðsögur en

engin saga er eins auðug af þeim og Grettis saga. Í henni koma fram nálega allar teg-

Í nokkrum af þjóðsögum Jóns Árnasonar er Grettir nefndur sem alkunn persóna þótt sögurnar fjalli um aðra menn eða atburði (Jón Árnason 1954 II: 138, 642, 1954 II:149, 188, 1956:403). Aðrar sagnir eru örnefnasögur, þ.e. örnefnaskýringar, og eru þar nefnd nokkur örnefni kennd við Gretti, bæði úr sögu hans og önnur (Jón Árnason 1954 II:97–98, 1956:33). Ein sagnanna fjallar hins vegar um Gretti, griðkonu og huldumann þar sem Grettir bjargar griðkonunni frá huldumanninum með því að sofa í kjöltu hennar (Jón Árnason 1955:161–162). Um sagnir af fornmönnum, sem hvað Gretti varðar eru fyrst og fremst örnefnasögur, segir Jón Árnason (1954 II:97): „Einna flestar sagnir hafa verið af Gretti sterka Ásmundarsyni, sem enn ganga í munnmælum.“

Vísað er til Grettis og Gláms í Sögu af Grími Skeljungsbana (sjá Bjarni Einarsson 1955:82). Jafnframt segir Bjarni Einarsson það liggja í augum uppi að efni Sögunnar af Vestfjarða-Grími sé dregið af Droplaugar sona sögu og Grettis sögu (1955:cxlvii). Einnig er tilvísun til Grettis og Grettis sögu í Áradalsóði Jóns lærða Guðmundssonar, ritgerð Jóns Eggertssonar um þjóðhagi á Íslandi og Litlu ágripi um hulin pláss og yfirsýggða dali á Íslandi, sem hefur verið eignað Jóni lærða (Bjarni Einarsson 1955:liv, xciii–xciv, 24–25, 34–35), en mun þó sennilega vera eftir Jón Eggertsson (Einar G. Pétursson 1971:53).³⁹

Arngrímur lærði Jónsson getur Grettis í ritum sínum, *Crymogæu* og *Specimen Islandæ Historicum*, tvisvar í hvoru riti.⁴⁰ Báðar tilvitnanirnar í *Crymogæu*⁴¹ eru greinilega komnar úr Landnámu, og það sama er að segja um aðra tilvitnunina í *Specimen* (Jakob Benediktsson 1951:132, 155, 1952:228). Hin tilvitnunin í *Specimen* (Jakob Benediktsson 1952:233–234) er hins vegar sögn um að Grettir hafi sett stóran stein (grettistak) á leiði Bálla á Bálkastöðum. Þessi sögn er ekki kunn annars staðar að sögn Jakobs Benediktssonar (1957:452).

Það var ekki aðeins alþýða manna sem trúði því að Grettir Ásmundarson hefði verið risavaxið heljarmenni og kenndi björg og ófær gljúfur við hann. Oddur Einarsson getur Grettis í *Íslandslýsingu* sinni frá 1588–1589 og segir hann fæddan 1005 og að hann hafi sýnt „ósigrandi líkamshreysti og aðdáunarverðan fimleik og eru margvíslegar minjar þess til á Íslandi“ (1971:

undir íslenzkra þjóðsagna, draugasögur, tröllasögur, útilegumannasögur og landvætta, berserkjasögur, galdrasögur og ævintýri.

³⁹ Þjóstólfs saga hamramma er talin samín að miklu leyti með Grettis sögu sem fyrirmynd, e.t.v. eftir Grettis rímum Jóns Guðmundssonar í Rauðseyjum (Jorgensen 1979:103). Hún var þó sennilega sett saman af efnalitlum stúdent í Kaupmannahöfn í þeim tilgangi að afla fjár og kemur því efni þessarar greinar vart við.

⁴⁰ *Crymogæa* kom út í Hamborg 1609 (Arngrímur Jónsson 1985:7) og *Specimen Islandæ Historicum* í Amsterdam 1643 (Jakob Benediktsson 1952:167).

⁴¹ Báðum tilvitnunum er sleppt í þýðingu Jakobs Benediktssonar á *Crymogæu* (sjá Arngrímur Jónsson 1985:55–56).

82). Jakob Benediktsson telur að Oddur hafi haft fæðingarár Grettis úr áður-nefndum Gottskálksannál eða útdrætti úr honum (Oddur Einarsson 1971:10). Gísli sonur Odds nefnir Gretti einnig í riti sínu um undur Íslands (1942:123) og telur að hann hafi verið „hraustasta heljarmenni sinnar tíðar“ og að haldið sé að hann hafi verið „átta álna hár“.⁴²

Halldór Laxness (1965:122–124) nefnir þrjú dæmi um trú manna um miðja 20. öld á sannfræði Grettis sögu. Heimamenn í Hítardal og Bárðardal skýrðu staðhætti, sem benda til þess að sagan greini rangt frá atburðum, þannig að þeir hefðu getað breyst frá tímum Grettis. Hér er átt við *Grettisbæli* í Fagraskógafjalli (eða fjallinu Grettisbæli)⁴³ og fossinn í Eyjardalsá í Bárðardal. Halldór (1965:123) segir sund Grettis og Bjarnar Hítðælakappa niður Hítará athyglisvert vegna grynninga í ánni — „úr því hér er ekki átti [!] við silúnga“, en frá sundinu er sagt í Grettis sögu og Bjarnar sögu (*Íslendinga sögur*:100, 1044). Heimamaður á Mýrum taldi hins vegar að við vissar kringumstæður gæti frásögn Grettis sögu staðist.⁴⁴

11. Aldur handrita Grettis sögu

Grettis saga er varðveitt í yfir 50 handritum sem skiptast þannig eftir tímabilum:⁴⁵

⁴² Páll Vídalín (1854:37) var ekki eins trúður á stærð Grettis og benti á að hann þekktist yfirleitt ekki ef hann vildi dyljast sem benti ekki til þess að hann hefði verið áberandi hávaxinn.

⁴³ Guðni Jónsson telur að Grettisbæli gæti hafa eyðilagst af náttúrunnar völdum (*ÍF* VII:187 nmgr.).

⁴⁴ Halldóri segist svo frá (1965:124): „Maðurinn ræddi um flesta hluti einsog háskólamaður og eftirl vill var hann það. Hann svaraði: „Í leysíngum seinni hluta vetrar getur hlaupið feiknarlegur vöxtur í ána.“ Hefði ekki verið nokkuð bífæfið að byrja þrætur við eiganda árinna, og vekja athygli á því sem þessi maður hlaut að vita miklu betur en við gestir hans, að í leysíngum gerast hættulegar náttúruhamfarir í vatnsfalli af þessu tagi með flóðum, straumkasti og jakaburði, en hitastig nær núlli.“

⁴⁵ Hér er handrit sem er talið skrifað um 1500 talið með 15. aldar handritum og handrit sem sagt er skrifað um 1700 er talið með handritum frá síðari hluta 17. aldar o.s. frv. Hins vegar eru handrit, sem í handritaskrár eru sögð skrifuð 1600–1700, talin til síðari hluta aldarinnar ef ekki hefur tekist að tímasetja þau innan þrengri marka vegna þess að það eru meiri líkur á að þau séu frá síðari hluta aldarinnar en þeim fyrri þar sem uppskriftabylgja 17. aldar hófst ekki fyrr en undir miðja öldina (Stefán Karlsson 1997:175–176). Handrit sem talin eru skrifuð 1700–1800, án nánari tímasetningar, eru talin til fyrri hluta aldarinnar, enda eru vissar líkur á að svo sé, en nánari röksemdafærsla fyrir því verður að biða betri tíma. Útgáfan frá Hólum 1756 (*NMS*) er talin með handritum vegna þess að hún er að líkindum prentuð eftir ungu handriti og fellur inn í stemma Grettlu eins og handrit. Enn fremur er AM 455 fol talið sem tvö handrit en þar er Grettis saga bæði á íslensku og latínu og AM 163 a fol og AM 163 b fol eru talin sem tvö handrit þótt þau séu upphaflega úr sömu bók (*KatAM* I:126). Önnundar þáttur er í AM 163 a fol en Grettis saga sjálf án þáttarins er í AM 163 b fol.

	<i>alls</i>	<i>fræðimanna- uppskriftir</i>	<i>uppskriftir annarra skrifara</i>
15. öld	3		3
16. öld	2		2
f. hl. 17. aldar	2		2
s. hl. 17. aldar	25	7	18
f. hl. 18. aldar	14	3	11
s. hl. 18. aldar	7	3	4
19. öld	5	3	2
Samtals	58	16	42

Gerður er greinarmunur á eftirritum fræðimanna og uppskriftum annarra skrifara. Jon Gunnar Jørgensen (1997:336) hefur bent á að líklegt sé að atvinnuskrifara eða fræðimenn á 17. öld hafi tekið uppskriftir öðrum tókum en miðaldaskrifara gerðu. Hann telur að ekki sé hægt að búast við að miðaldaskrifara hafi einbeitt sér að því að skrifa nákvæmlega eins og stóð í forritinu, heldur verði að gera ráð fyrir að þeir hafi haft frjálsar hendur til að bæta við upplýsingum úr öðrum handritum, munnmælum eða frá eigin brjósti. Jørgensen (1997:336–337) heldur áfram og segir að skrifari hafi

også kunnet kunne stryke setninger eller avsnitt som etter hans mening har vært overflødige, som han ikke har trodd har vært riktige, som ikke har passet eller som har vært unødvendige i den sammenheng avskriften har skullet inngå i. Dette medførte redaksjonelle endringer som skriveren har ansett dels som forbedringer av teksten, dels som tilpasninger. Skriveren har også kunnet gjøre forklarende tillegg, dersom teksten enkelte steder har syntes uklar. Han kunne også foreta rettelser, eller konjekture, enten fordi det var en åpenbar feil i forelegget, eller fordi forelegget inneholdt ord eller uttrykk som skriveren ikke har forstått. De redaksjonelle ulikhetene mellom forelegg og avskrift kunne i middelalderen bli så store at det gir best mening å betrakte det nye produktet som en ny versjon av teksten.

Hér er gert ráð fyrir að skrifara út um sveitir landsins á 17. og 18. öld, bændur, prestar og vinnumenn, hafi haldið í miðaldahefðina í flestum tilvikum, a.m.k. þeir sem skrifuðu til heimabruks eða fyrir nágranna og ættingja. Fræðimenn og skrifara þeirra hafi hins vegar verið miklu nákvæmari, sérstaklega Árni Magnússon og skrifara hans (Már Jónsson 1998:56–61), t.d. Eyjólfur Björnsson sem skrifaði AM 476 4to (*KatAM* I:657) og fleiri handrit fyrir Árna (Stefán Karlsson 1983:ci–ciii). Sumir gætu hafa verið með fleiri en eitt

handrit fyrir framan sig og blandað þeim saman í uppskriftum eins og Jón Ólafsson úr Grunnavík þegar hann skrifaði upp vísur sögunnar eins og nefnt var hér að framan. Jon Gunnar Jørgensen (1997:337) bendir einnig á að viðhorf til textans sé annað hjá fræðimönnum, þeir hafi skrifað nákvæmlega upp og ef þeir breyttu út af forriti hafi það verið í því augnamiði að endurgera textann; í augum þeirra var textinn endanlegur.

Fjögur handrit sem voru skrifuð í Svíþjóð 1661–1688 eru talin með fræðimannahandritum sem og þýðing Þormóðar Torfasonar frá um 1659–1670, þrátt fyrir að fræðimenn á 17. öld hafi ekki verið búnir að tileinka sér þá nákvæmni í vinnubrögðum sem Árni Magnússon krafðist (sjá Stefán Karlsson 1983:cii–cii). Ásgeir Jónsson, sem var atvinnuskrifari, skrifaði Grettis sögu upp fyrir Þormóð Torfason og er uppskriftin nú varðveitt í AM 150 fol (*Kat AM I*:104). Þetta handrit er náskýlt handritum þar sem Önundar þáttur er sérstakur eða hann vantar, og ef hann er sérstök saga fyrir framan sjálfa Grettis sögu, eða hann vantar, hefst sagan af Gretti í 14. kafla á nokkrum kynningarorðum um Ásmund hærulang á Bjargi. Ásgeir breytir þessu, gerir þáttinn og söguna að einni heild og þurrkar út skilin sem verða á milli 13. og 14. kafla svo að sá fjórtándi kemur í eðlilegu framhaldi af þeim þrettánda (sjá *Íslendinga sögur*:968). Auðvitað er hugsanlegt að aðrir skrifarar, þ.e. þeir sem flokkast ekki undir atvinnuskrifara og fræðimenn, geri þetta líka.

Hér verður einnig að geta þess að biskuparnir Þorlákur Skúlason og Brynjólfur Sveinsson flokkast án efa sem fræðimenn og trúlega verður að telja skrifara þeirra, svo sem Björn Jónsson á Skarðsá og Jón Erlendsson í Villingaholti, sem atvinnuskrifara þar sem þeir höfðu tekjur af skriftum (Jón Helgason 1985: 10–11, Stefán Karlsson 1997:176–178, 184). Hins vegar er ekki nema eitt handrit Grettis sögu varðveitt úr smiðju slíkra atvinnuskrifara, svo að vitað sé, eða AM 151 fol sem er skrifað af Jóni Gissurarsyni á Núpi í Dýrafirði. Það sker sig ekki frá öðrum 17. aldar handritum og er ekki flokkað með fræðimannahandritum, enda er hér hugað að vinsældum Grettis sögu á Íslandi og tilgangurinn með þessari skiptingu handritanna fyrst og fremst sá að flokka sérstaklega handrit sem skrifuð voru erlendis af fræðimönnum eða að undirlagi þeirra.

Varðveitt handrit Grettis sögu eru eftirtalin:⁴⁶

⁴⁶ Tímasetning handrita sem eru eldri en 1540 er fengin úr skrá Orðabókar Árnaféðndar í Kaupmannahöfn (*Ordbog*:431–494), en aldur yngri handrita er í flestum tilvikum fenginn úr handritaskrá (sjá heimildaskrá). Þar sem tímasetningu hér ber ekki saman við handritaskrár hefur aldursákvörðun annað hvort verið fengin úr tiltekinni heimild eða þá að greinarhöfundur hefur fundið önnur rök fyrir henni. Það verður hins vegar að bíða betri tíma að gera grein fyrir þeim.

Síðari hluti 15. aldar

AM 556 a 4to um 1475–
1500
AM 551 a 4to um 1500
UppsUB DG:10 um
1500

16. öld

AM 152 fol um 1500–
1525
AM 571 4to (brot) um
1500–50

Fyrri hluti 17. aldar

AM 151 fol um 1639–
45
Sth papp 27 4to um
1640–50

*Hefðbundnar uppskriftir***Síðari hluti 17. aldar**

AM 478 4to um 1600–1700
AM 558 c 4to um 1600–1700
ÍB 169 4to (Önundar þáttur) um 1630–
70
UppsUB R:698 1661
AM 163 b fol um 1650–75
Sth papp 6 4to um 1660–65
AM 163 a fol (Önundar þáttur) um
1650–82
GKS 1002–1003 I fol um 1650–92
AM 477 4to um 1650–1700
Lbs 675 fol um 1650–1700
NKS 1147 fol (brot) um 1650–1700
Thott 1776 I 4to 1680
AM 426 fol 1680–81
AM 480 4to um 1675–1700
BLAdd 11.127 um 1696
AM 479 4to um 1700
ChristChurch A2.11.29 um 1700
ÍB 52 fol um 1700

Fyrri hluti 18. aldar

Kall 611 4to 1704
Lbs 633 fol um 1700–21
AM 153 fol 1711–12
Kall 610 4to 1712
BLAdd 11.112 VII um 1700–25
NKS 1714 4to um 1715
AM 939 4to um 1730
ÍB 45 fol u.p.b. 1735–36
Uldall 430 4to um 1749
Kall 255 fol um 1700–1800
Lbs 2452 4to um 1700–1800

Síðari hluti 18. aldar

Lbs 203 fol 1753
BergenUB 1491 1755
NMS 1756
Lbs 1483 4to um 1770 & um 1820

*Uppskriftir fræðimanna/atvinnuskrifara***Síðari hluti 17. aldar**

UppsUB R:688 u.p.b. 1662–64
GKS 1019 fol (á dönsku) um 1659–70

UppsUB R:689 um 1675

UppsUB R:690 1682
Sth papp 15 fol u.p.b. 1684–88
AM 150 fol um 1688–1705

Fyrri hluti 18. aldar

AM 476 4to um 1702–12

RostockUB philol 78 um 1700–50
Säfstaholm papp 8 fol (á sænsku) um
1700–50
Sth papp 98 fol (á sænsku) um 1734–
50

Síðari hluti 18. aldar

Thott 984 fol um 1755

AM 455 fol um 1776–98
AM 455 fol (á latínu) um 1776–98

19. öld

Lbs 2328–2330 II 4to 1881
 Lbs án safnmárgs úr Bókafni Kald-
 rananeshrepps um 1884

19. öld

AM 946 i 4to 1841
 AM 946 h 4to um 1838–47
 Lbs 438 4to (Spesar þáttur) um 1850

Eins og sjá má á þessum töflum er Grettla til í 5 miðaldahandritum, þar af einu í brotum. Frá fyrri hluta 17. aldar er sagan í tveimur handritum sem eru bæði skrifuð undir miðja öldina. Um AM 151 fol segir Árni Magnússon (*Kat AM I:105*) að það sé eldra en 1646. Áður var þess getið að það væri skrifað af Jóni Gissurarsyni á Núpi í Dýrafirði og Peter Springborg (1977:80) telur að Jón hafi ekki skrifað handrit í tveggja blaða broti (folio) fyrr en 1639.

Stefán Karlsson (1997:175–176) ræðir um hlé sem varð á uppskriftum íslenskra miðaldabókmennta á síðari hluta 16. aldar og framan af 17. öldinni og getur sér til um nokkrar ástæður þess. Hann segir síðan (1997:176):

biskuparnir Þorlákur Skúlason á Hólum (1628–56) og Brynjólfur Sveinsson í Skálholti (1639–74), sem báður voru vel menntir húmanistar, urðu upphafsmenn nýrra vinnubragða með því að láta skrifa upp heila texta, einkum þá sem þeir hafa talið hafa sögulegt gildi. Þannig hófu þeir fornþókmenntir til vegs og virðingar á nýjaleik, og í biskups-tíð þeirra reis mikil uppskriftaalda, þegar fjöldi presta og skrifandi leikmanna um land allt kepptist við að skrifa upp — og stundum jafnframt að skýra — þessar gömlu bókmenntir. Fyrir bragðið nutu þeirra miklu fleiri en ætla má að hafi gert það um langt undanfarandi skeið ...

Grettis saga virðist ekki skera sig á nokkurn hátt úr hvað varðar aðrar bókmenntir á 17. öld, sbr. Jakob Benediktsson (1981) og Peter Springborg (1977) sem hafa fjallað um endurreisn íslenskrar handritamenningar á þeirri öld (sjá einnig Jón Helgason 1985:9–10). Mörg Grettluhandrit eru frá síðari hluta 17. aldar og fyrri hluta 18. aldar, en færri síðar. Jafnframt hefjast fræðimenn handa við að rannsaka söguna á 17. öld; 7 handrit frá síðari hluta 17. aldar og fyrri hluta 18. aldar eru skrifuð í Svíþjóð. Sumir þeirra þýddu söguna; áður var þýðingar Þormóðar Torfasonar getið (GKS 1019 fol) en sagan var einnig þýdd á sænsku (tvær uppskriftir). Aðrir létu skrifa hana upp fyrir sig, svo sem Þormóður (AM 150 fol) og Árni Magnússon (AM 476 4to), auk þess sem líklegast er að Thott 984 fol sé skrifað fyrir Otto Thott greifa sem safnaði handritum (*KatKB:xlix*). Þegar kemur fram á síðari hluta 18. aldar er farið að leggja drög að því að gefa söguna út í Kaupmannahöfn, en AM 455 fol er

uppkast að prentsmiðjuhandriti (Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994a:289). Á 19. öld hafa aðeins fundist tvö handrit sem ekki er hægt með góðu móti að flokka með fræðimannauppskriftum; þau eru bæði frá níunda tug 19. aldar. Sighvatur Grímsson Borgfirðingur skrifaði annað, Lbs 2328–2330 II 4to, eftir útgáfunum frá 1756 (*NMS*) og 1853 (*Grettis saga*) og hitt handritið er skrifað eftir útgáfunni frá 1853. Í ÍB 169 4to er einungis Önundar þáttur og upphaf Grettis sögu sjálfar með hendi Ketils Jörundssonar í Hvammi í Hvammssveit og í Lbs 438 4to með hendi Sveinbjörns Egilssonar rektors er einungis Spesar þáttur (Páll Eggert Ólason 1918:241, 1927:770).⁴⁷

Aldur handrita staðfestir að nokkru fyrrnefnda flokkun Kirsten Hastrups (1986:304–309) um vinsældir Grettis um 1500 og aftur á 17. og 19. öld, en Hastrup gerir ekki ráð fyrir sérstökum vinsældum Grettis á 18. öld. Hér verður þó að hafa í huga að uppskriftaþróun Grettlu virðist vera sambærileg við aðrar sögur, a.m.k. hvað varðar tímabilið 1550–1700. Lítið sem ekkert er skrifað upp af sögum á fyrstu áratugunum eftir siðaskipti, en fyrir miðja 17. öld hefst skrifað sem stendur yfir fram á 18. öld, þegar uppskriftum Íslendingasagna fer að fækka.

Útgáfur Hólastóls skipta án efa einhverju máli í þessu sambandi, en á Hólum voru gefnar út 14 Íslendingasögur árið 1756. Nokkrir margfróðir söguþættir Íslendinga með 9 sögum voru prentaðir í 1000 eintökum (*NMS*:xiii) og Ágætar fornmannasögur með 5 sögum voru einnig gefnar út í 1000 eintökum. Sama ár komu út á einni bók tvær þýddar sögur (sjá *Pess Svenska Gustav ...*) í 800 eintökum (*NMS*:xiv). Sagt er að bækurnar hafi selst illa og er talið að aukin fátækt á síðari hluta 18. aldar, harðindi og búsisfjar (*NMS*:xiv), hafi átt hlut að máli, og enn fremur er hugsanlegt að bókmenntasmekkur þjóðarinnar hafi breyst. Bækur Hólastóls virðast heldur ekki hafa átt upp á pallborðið hjá öllum, þar sem þær voru m.a. kallaðar ljótar lyga- og tröllasögur (*NMS*:xiv). Þegar haft er í huga að dreifing bóka var stíð, er ekki hægt að halda því fram að bækur Hólastóls hafi selst illa. Gefnar voru út þrjár bækur í 2800 eintökum samtals (*NMS*:xiv), sem er ótrúlega stórt upplag miðað við að landsmenn voru aðeins um 50.000 og miðað við upplag bóka á síðari hluta 20. aldar. Árið 1765 eru eftir 1426 eintök af þessum 2800 (*NMS*:xiv) en ekki kemur fram hvernig þau skiptust á bækurnar þrjár. 1374 eintök höfðu selst! E.t.v. hefur eitthvað af upplaginu eyðilagst eða verið óseljanlegt vegna frágangs, en slíkt kemur þó ekki fram. Í fyrrnefndri heimild er hins vegar kvartað undan því að bækurnar séu óutgengilegar (*NMS*:xiv), en miðað við mannfjölda, sölu og stærð upplagsins verður að flokka þessa kvörtun undir kröfuhörku.

⁴⁷ Handrit Sveinbjörns gæti hafa verið skrifað sem liður í undirbúningi að útgáfu *Antiquités Russes* (1852) en þar er Spesar þáttur prentaður á bls. 298–315 á íslensku og latínu, en það mál þarfnast þó nánari athugunar.

Jafnvel þótt gert sé ráð fyrir að *Nokkrir margfróðir sögubættir Íslendinga* hafi selst illa má gera ráð fyrir að 200–300 eintök hafi selst. Flest varðveitt handrit voru þá komin í geymslu í Kaupmannahöfn, þannig að ekki voru svo mörg handrit hvernar sögu eftir á landinu; vafalaust fleiri en nú eru varðveitt en þó varla fleiri en 20–30. Það munar um 200–300 eintök til viðbótar við slíkar aðstæður. Þessar tölur eru að sjálfsögðu hreinar ágískanir, en settar fram til að varpa ljósi á þann mun sem er á dreifingu prentaðrar bókar og uppskriftum handrita. Einnig er athyglisvert að einungis eitt handrit Grettis sögu, sem flokkast undir hefðbundnar uppskriftir, er varðveitt frá því að *NMS* komu út 1756 fram til 1853 er næsta útgáfa Grettis sögu kom á markað. Lbs 1483 4to var upphaflega skrifað um 1770 en vegna skemmda eða vegna þess að týnst hafði úr handritinu þurfti að skrifa hluta þess að nýju um 1820 og þá var skrifað eftir *NMS*.

Kirsten Hastrup (1986:284–285) og Örnólfur Thorsson (1994a:918) velta einnig fyrir sér hvaða sögur fylgi Grettis sögu í miðaldahandritum, en útlaga-sögurnar Gísla saga og Harðar saga eru ásamt Grettlu í AM 556 a 4to en Bárðar saga, Víglundar saga og fornaldarsögur fylgja henni í AM 551 a 4to, AM 152 fol og AM 571 4to. Örnólfur (1994a:918 nmgr.) gerir einnig tilraun til að athuga hvaða sögur fylgja Grettlu í 17. og 18. aldar handritum. Það er hins vegar erfiðara við að eiga, vegna þess að taka þarf tillit til þess að Árni Magnússon tók handrit í sundur og dreifði þeim eftir efni um safnið sitt. Sem dæmi má taka AM 151 fol, sem var upphaflega í sömu bók og eftirtalin handrit (sjá Slay 1960:146–147 og Hast 1960b:147–149):

AM 11 fol, AM 164 a fol, AM 165 a fol, AM 165 b fol, AM 165 c fol,
AM 165 d fol, AM 165 e fol, AM 165 g fol, AM 165 h fol, AM 165 i
fol, AM 165 k fol, AM 165 l fol, AM 165 m β fol, AM 202 a fol, AM
202 g α fol, AM 202 i α fol.

Mörg fleiri dæmi eru um þessa meðferð Árna á pappírshandritum 17. aldar (sjá t.d. Loth 1960). Einnig verður að bera upplýsingar um Grettlu saman við aðrar Íslendingasögur til að fá einhverja mynd af því hvort um meðvitaða flokkun hefur verið að ræða hjá þeim sem settu saman bækur á fyrri öldum eða tilviljanir.

12. Uppruni handritanna

Nokkrar upplýsingar eru til um uppruna nokkurra handrita Grettis sögu sem eru ekki skrifuð af atvinnuskrifurum og fræðimönnum og vísbendingar um uppruna annarra. Ef tekið er tillit til þeirra allra, einnig þeirra óljósustu, er

hægt að heimfæra flest handritin upp á fjórðung, jafnvel hérað (sjá nánar um aldur handritanna á bls. 63–64). Fjögur elstu handrit Grettis sögu eru t.d. að líkindum öll skrifuð á norðvestanverðu landinu, sem ætti ekki að koma á óvart þar sem Grettir var Húnvetningur og var mikið á ferðinni á vestanverðu landinu þar til hann kom í Skagafjörð.

Sture Hast hefur fært líkur að því að AM 556 a 4to gæti hafa verið skrifað í Húnaþingi, þótt það hafi verið í eigu Eggerts Hannessonar hirðstjóra á 16. öld en hann bjó m.a. á Núpi í Dýrafirði (1960a:25–30). Stefán Karlsson hefur sýnt fram á að Þorbjörn Jónsson í Kálfanesi í Steingrímsfirði hafi skrifað AM 551 a 4to (1998:291) og jafnframt að Jón Einarsson, sem var um tíma ráðsmaður í Skálholti, hafi skrifað Uppsalahandritið DG:10, en hann var sennilega alinn upp á Snæfellsnesi (sjá Hastrup 1986:286–287). Þá hefur Stefán (1998:288) bent á að Þorsteinn Þorleifsson, sem bjó í Svignaskarði á Mýrum, hafi skrifað AM 152 fol ásamt öðrum manni sem ef til vill var Jón Þorgilsson, sem var um tíma ráðsmaður á Hólum og prestur á Melstað í Miðfirði (sjá Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994c:71). Ekkert er vitað um tengsl þessara tveggja manna eða hvernig stendur á því að þeir skrifuðu saman veglegt sagnahandrit. Öll þessi handrit eru skrifuð á norðvestanverðu landinu, frá Mýrum norður í Húnaþing, eða af mönnum sem bjuggu þar eða voru þaðan. Fimm elsta handritið, brotið AM 571 4to, er hins vegar líklega austfirskt; stafsetningareinkenni eins og táknun /æ/ bendir til þess, auk þess sem Árni Magnússon fékk handritið úr Borgarfirði eystra (*KatAM* I:734). Þótt brotið sé frá 16. öld stendur það samt nær 17. aldar handritum en hinum miðaldahandritum hvað textann varðar.

Meiri óvissa ríkir um 17. aldar handritin. AM 151 fol er skrifað af Jóni Gissurarsyni sem bjó lengstum á Núpi og ÍB 169 4to er skrifað af Katli Jörundssyni í Hvammi. Sth papp 27 4to er hins vegar eyfirskt handrit ásamt Sth papp 6 4to og UppsUB R:698, en þau eru öll frá árunum 1640 til 1665. Ekkert er vitað hvaðan AM 478 4to og AM 558 c 4to eru. Þegar kemur fram á síðari hluta 17. aldar dreifast handritin meira um landið, þ.e.a.s. þau sem vitað er hvaðan eru. AM 163 a fol og AM 163 b fol eru sennilega af Suðurnesjum (Útskálum eða Setbergi), AM 426 fol er úr Vigur á Ísafjarðardjúpi, Lbs 675 fol er úr Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp og AM 479 4to er skrifað af Jóni Hákonarsyni á Vatnshorni í Haukadal (*KatAM* I:658). NKS 1147 fol er sennilega frá Hólum, en það er skinnhandrit frá síðari hluta 17. aldar eins og GKS 1002–1003 fol sem er sennilega sunnlenskt. BLAdd 11.127 gæti verið sunnlenskt og Thott 1776 I 4to er hugsanlega eyfirskt. AM 153 fol gæti verið austfirskt, AM 939 4to er líklega sunnlenskt og BergenUB 1491 einnig, Kall 611 4to er skrifað í Bjarneyjum á Breiðafirði, Lbs 633 fol er skrifað fyrir Laurits Gottrup á Þingeyrum og Lbs 203 fol er ef til vill breiðfirskt. 19. aldar handrit-

in Lbs 2328–2330 II 4to og Lbs-handritið úr Bókasafni Kaldrananeshrepps eru skrifuð í Vestfirðingafjórðungi.

Vísbendingar eða upplýsingar eru til um uppruna 27 handrita en eftir eru 14 sem ekki er vitað hvaðan eru. Þessi 27 handrit dreifast þannig um landið að 12 eru úr Vestfirðingafjórðungi, 7 af Norðurlandi, 6 úr Sunnlendingafjórðungi og 2 eru austfirsk. Þótt ekki hafi náðst að afla upplýsinga um öll handrit frá 17. og 18. öld er samt áberandi hve mörg handrit eru frá norðvestanverðu landinu, Vestfjörðum og Breiðafirði. Ef teygt er aðeins á hugtakið 'norðvestanvert landið' og Pverárþing (Mýrasýsla) og Húnaþing talin með fjölgar enn þeim handritum sem líklega eru af þessu svæði. Þetta bendir eindregið til þess að sagan hafi verið vinsælli eða þekktari á þessu landshorni en öðrum. Eða sýnir þetta að fólk í þessum landshluta (frá Borgarfirði syðra norður í Húnaþing að Vestfjarðakjálkanum meðtöldum) hafi verið duglegra að skrifa upp sögur og handrit?

Í þessu sambandi má nefna að Jürg Glauser (1983:75–76) hefur bent á að nokkur handrit riddarasagna frá 15. og 16. öld hafi verið heimfærð upp á Vestfirði eða Vestur-Ísland. Hann telur upp 6 handrit af því svæði og þrjú norðlensk frá 15. öld, en hann telur einnig upp mörg handrit riddarasagna frá 14., 15. og 16. öld sem ekki hafa verið heimfærð upp á neitt hérað. Meðal þeirra eru AM 152 fol og AM 556 a 4to (1983:76) sem nefnd voru hér að framan.⁴⁸ Þetta er í samræmi við að miklu fleiri fornbréf eru varðveitt frá Norðurlandi og Vestfjarðakjálkanum (Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994c: 20–21, Stefán Karlsson 1998:289). Því miður eru upplýsingar um uppruna margra handrita af skornum skammti og þess vegna verður ekki fullyrt að á einu landsvæði hafi verið meiri bókmenntaiðja en á öðru. Enn fremur þyrfti að athuga handrit annarra sagnaflokka, svo sem Íslendingasagna og fornaldarsagna og einnig handrit frá síðari öldum. Ein vísbending er þó til í þessa veru, en af 9 handritum Úlfhams rímna (Vargstakna) og Úlfhams sögu (3 gerðir) eru fjögur af Vestfjörðum, eitt úr Saurbæ og annað úr Miðfirði, en tvö eru skrifuð í Kaupmannahöfn (Aðalheiður Guðmundsdóttir:3. kafli). 6 handrit af þeim 7, sem skrifuð voru á Íslandi, eru því af því svæði sem kalla mætti *norðvestanvert landið* og það sjöunda er úr Skagafirði.

Vert er að hafa í huga að á 15. og 16. öld sátu ríkir höfðingjar á vestanverðu landinu, þ.e. við Breiðafjörð og á Vestfjörðum, þar sem hafnir voru góðar og stutt á fengsæl mið. Hér verður ekki farið nánar út í efnahagslegar forsendur bókmenningar og handritagerðar en ljóst er að það verður að rann-

⁴⁸ Glauser telur upp bæði AM 556 a 4to og AM 556 b 4to en þau eru upphaflega úr sömu bók (KatAM I:707).

saka þær betur en gert hefur verið. Enn fremur verður að rannsaka önnur tímabil en 15. og 16. öld.

13. Annað efni úr Grettis sögu

Það var ekki einungis Grettis saga sjálf sem menn vildu hafa á bók. Sumir skrifuðu upp Hafursgrið, trúlega vegna áhuga á griðaformálum og fornum lögum. Hliðstæðir griðaformálar eru í Grágás (*Grágás*:457–458) og Heiðarvíga sögu (*Íslendinga sögur*:1389–1390). Athyglisvert er að í Grettisfærslu endurómar orðalag úr þessum griðaformálum (sjá Ólafur Halldórsson 1960: 58). Hafursgrið eru varðveitt sérstök í nokkrum handritum, m.a. í AM 208 IV 8vo með hendi Björns Jónssonar á Skarðsá (*KatAM* II:449). Reyndar er líklegt að Hafursgrið hafi að einhverju leyti varðveist sjálfstæð utan Grettis sögu og sum handrit þeirra komi varðveislu hennar lítið við. Aðrir skrifuðu upp vísur sögunnar; sem dæmi má nefna 34 vísur hennar í AM 67 8vo (69r–73v) frá 1667.

Magnús Ólafsson í Laufási vitnaði oftar í Grettlu en nokkra aðra sögu þegar hann samdi orðabók yfir forn málið, sem Ole Worm gaf út 1650 (Faulkes 1964:54–55). Líklega er það óviðkomandi vinsældum sögunnar og er ástæðan líklega frekar sú að Grettla er þekkt fyrir orðkynngi og í henni er mikið af eindæmum (sérorðum) sem ekki koma fyrir í öðrum Íslendingasögum, eins og Örnólfur Thorsson hefur fjallað um (1994a:920, 931). Grettir sagði sjálfur að eindæmin væru verst (*Íslendinga sögur*:973) og er líklegt að orðabókarmenn taki undir það. Grettla er einnig orðflest allra Íslendingasagna, þ.e. í henni eru flestar flettur (uppflettiorð), sbr. töflur Örnólfs (1994a: 919, 930). Magnús notaði einnig vísur úr Grettis sögu til að skýra kenningar þegar hann samdi Laufás-Eddu (Faulkes 1979:177–178).

Páll Vídalín (1854) notaði einnig Grettlu við samningu *Skýrunga yfir forn-yrði lögbókar* og margvitnaði til hennar. Ljóst er að Páll hefur notað a.m.k. tvö Grettluhandrit við samningu ritsins, en óvíst er hvort þau eru bæði varðveitt. Þá börðust fræðimenn á 17., 18. og 19. öld við að fá botn í tímatal sögunnar, t.d. Finnur Jónsson biskup, en tímatal hans er varðveitt í AM 1002 4to (sjá Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994a:291), og svo mætti lengi telja. Fleiri fræðimenn á 17. og 18. öld notuðust við Grettis sögu í rannsóknnum sínum en ekki verður frekar farið út í þá sálma að svo stöddu.

14. Lokaorð

Grettis saga hefur verið vinsæl saga meðal þjóðarinnar og Grettir sjálfur ekki síður. Umfjöllunin hér að framan sýnir, svo að ekki verður um villst, að vinsældirnar hafa verið miklar. Þau atriði sem tekin voru til umræðu vitna um það, ekki síst fjöldi varðveittra handrita sögunnar. Vísur, kvæði og rímur um Gretti og sagnir benda einnig til hins sama og síðast en ekki síst sá aragrúi örnefna sem kenndur er við hann. Enn fremur er ljóst að Grettir hefur verið vel þekktur áður en saga hans var samín.

Ekki verður séð að Kirsten Hastrup (1986:304–309) þurfi að gera ráð fyrir 6 sögulegum stígum í viðhorfum til Grettis og vinsældum sögu hans ef sagan er upphaflega skrifuð á 15. öld eins og Örnólfur Thorsson (1994a:918–919) hefur haldið fram. Þá má sleppa öðru stiginu hjá Hastrup (1986:305–306), sem er jafnframt það stig sem hún á örðugast með að tengja heimildum, svo sem við aldur handrita Grettis sögu, rímur af Gretti, sagnir um hann og notkun nafnsins *Grettir*.

Grettir er nefndur í ýmsum ritum frá 13. og 14. öld en ekki er ljóst hvernig þessi rit geta rennt stoðum undir kenningar Hastrups (1986:304–306) um vinsældir hans um árið 1000. Hins vegar geta þau e.t.v. bent til vinsælda hans um 1300, eins og Hastrup heldur fram þótt hún byggi þá skoðun sína á því að Grettis saga hafi verið talin samín í upphafi 14. aldar, en ekki á öðrum heimildum um hann.

Hastrup (1986) fjallar ekki sérstaklega um vísur um Gretti eða kappkvæði. Aldur þessara vísna og kvæða virðist ekki styðja kenningar hennar um vinsældir Grettis á 17. öld nema að hálfu leyti (1986:307–308). Vissulega eru sumar vísurnar frá 17. öld en aðrar eru frá 18. öld⁴⁹ og kvæði Þórðar á Strjúgi eru frá síðari hluta 16. aldar.

Eftirtektarvert er að öll þau atriði sem fjallað var um hér að framan benda til þess að Grettla hafi ekki verið sérstaklega vinsæl á 18. öld og það gæti skýrt hvers vegna bækur Hólastóls seldust illa að mati margra, þótt það geti vissulega verið ofsögum sagt. Sennilega á þetta við um allar Íslendingasögur.

Enn fremur bendir uppruni handrita til að Grettis saga hafi verið vinsælli á norðvestanverðu landinu en annars staðar, eins og Hastrup (1986:287) hefur bent á.

Það er við hæfi að ljúka þessari umfjöllun um vinsældir Grettis sögu á vísunni í AM 946 i 4to (bl. 252r), sem getið var í 9. kafla hér að framan:

Guð þeim gefi góðan dag
er Grettis sögu lesa fer,
auðnu nægð ok yndis hag
öllu betri en kýs hann sér.

⁴⁹ Sumar vísurnar gætu verið frá 17. öld þótt þær séu varðveittar í 18. aldar handritum.

RITASKRÁ

Handrit:

AM 150 fol	AM 146 b II 8vo	Lbs 1483 4to
AM 151 fol	AM 148 8vo	Lbs 2328–2330 II 4to
AM 152 fol	AM 208 IV 8vo	Lbs 2452 4to
AM 153 fol	BergenUB 1491	Lbs 163 8vo
AM 163 a fol	BLAdd 11.112 VII	Lbs án safnmarks (aðföng
AM 163 b fol	BLAdd 11.127	11. 7. 1986 úr Bókasafni
AM 426 fol	BLAdd 11.242	Kaldrananeshrepps, nr 4 í
AM 455 fol	ChristChurch A2.11.29	4to)
AM 476 4to	GKS 1002–1003 fol	NKS 1147 fol
AM 477 4to	GKS 1019 fol	NKS 1714 4to
AM 478 4to	ÍB 45 fol	Sth papp 15 fol
AM 479 4to	ÍB 52 fol	Sth papp 98 fol
AM 480 4to	ÍB 169 4to	Sth papp 6 4to
AM 551 a 4to	ÍB 157 8vo	Sth papp 27 4to
AM 556 a 4to	ÍB 541 8vo	Sth papp 79 VIII 4to
AM 558 c 4to	JS 416 8vo	Sth perg 5 II 8vo
AM 571 4to	Kall 255 fol	Thott 984 fol
AM 611 d 4to	Kall 610 4to	Thott 1776 I 4to
AM 614 b 4to	Kall 611 4to	Uldall 430 4to
AM 939 4to	Lbs 203 fol	UppsUB DG:10
AM 946 h 4to	Lbs 633 fol	UppsUB R:688
AM 946 i 4to	Lbs 675 fol	UppsUB R:689
AM 1002 4to	Lbs 221 4to	UppsUB R:690
AM 1020 I 4to	Lbs 438 4to	UppsUB R:698
AM 67 8vo		

Önnur rit:

Aðalheiður Guðmundsdóttir (útg.). Væntanleg. Úlfhams saga. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.

Agiætar Fornmanna Sögur, eru æ Prick wtgeingnar, Ad Forlage Hr. Vice-Løgmanns-ens Biørns Marcus-Sonar. Hoolum i Hialltadal, 1756.

Antiquités Russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves. I–II. Société royale des antiquaires du nord. Copenhagen, 1852.

Arne Magnussons i AM. 435 A–B, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser. Med to til-læg. Kommissionen for Det arnmagnæanske legat, 1909.

Arngrímur Jónsson. 1985. *Crymogæa*. Þættir úr sögu Íslands. Þýð. & útg. Jakob Benediktsson. Safn Sögufélagsins. Þýdd rit síðari alda um Ísland og Íslendinga 2. Reykjavík.

Árni Böðvarsson. 1965. Brávallarímur. Útg. Björn K. Þórólfsson. *Rit Rímnafélagsins* 8. Reykjavík.

- Árni Böðvarsson (ritstj.). 1985. *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. 2. útg. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Árni Magnússons levned og skrifter. I, 1. Levned. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat, København, 1930.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans.
- Bakhtin, Mikhail. 1984. *Rabelais and His World*. Transl. Hélène Iswolsky. Indiana University Press, Bloomington.
- Bergljót Soffía Kristjánsdóttir. 1998. „Egill lítt nam skilja ...“. Um kappkvæði Steinunnar Finnisdóttur. *Skírnir* 172:59–88.
- Bjarni Einarsson (útg.). 1955. Munnmælasögur 17. aldar. *Íslensk rit síðari alda* 6. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Reykjavík.
- Bjarni Einarsson. 1989. Íslendingadrápa. *Tímarit Háskóla Íslands* 4:127–131.
- Björn M. Ólsen. 1937–39. Um Íslendingasögur. Kaflar úr háskólafrýrilestrum. Útg. Sigfús Blöndal og Einar Ól. Sveinsson. *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta að fornu og nýju* 6, 3. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Björn K. Þórólfsson. 1934. Rímur fyrir 1600. *Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga* 9. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Boer, R. C. (útg.). 1900. Grettis saga Ásmundarsonar. ASB 8. Halle a. S.
- Böðvar Guðmundsson. 1993. Nýir siðir og nýir lærdómar — bókmenntir 1550–1750. *Íslensk bókmenntasaga* II:379–521. Ritstj. Vésteinn Ólason. Mál og menning, Reykjavík.
- Cederschöld, Gustaf. 1883. Allra kapp kvæði. ANF 1:62–80.
- DI = *Diplomatarium Islandicum*. *Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn*. I–XVI. Hið íslenska bókmenntafélag, Kaupmannahöfn/Reykjavík, 1857–1972.
- Edda Snorra Sturlusonar. Udg. Finnur Jónsson. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat, 1931.
- Einar G. Pétursson. 1971. Rit eignuð Jóni lærða í Munnmælasögum 17. aldar. *Afmælisrit til dr. phil. Steingrims J. Þorsteinssonar prófessors 2. júlí 1971 frá nemendum hans*:42–53. Reykjavík.
- Einar Ól. Sveinsson. 1952. Um handrit Njálssögu. *Skírnir* 126:114–152.
- Faulkes, Anthony. 1964. The Sources of Specimen Lexici Runici. *Íslensk tunga* 5:30–138.
- Faulkes, Anthony (útg.). 1979. Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda). *Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century*. I. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Finnur Jónsson. 1902. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. 3. København.
- Finnur Jónsson. 1926–28. *Ordbog til de af Samfund til udg. af gml. nord. litteratur udgivne rímur samt til de af dr. O. Jiriczek udgivne Bósarimur*. STUAGNL 51. København.
- Finnur Sigmundsson (útg.). 1960. Stakar rímur frá 16., 17., 18. og 19. öld. *Rit Rímnafélagsins* 9. Reykjavík.
- Finnur Sigmundsson. 1966. *Rímnatal*. I–II. Rímnafélagið, Reykjavík.
- Fornaldar sögur Norðurlanda. 4. bindi. Útg. Guðni Jónsson. Íslendingasagnaútgáfan, 1954.
- Føroya Kvæði. Corpus Carminum Færoensium. A. Sv. Grundtvig et J. Bloch comparatum. I–VII. Kopenhagen, 1951–96.
- Gísli Oddsson. 1942. *Íslensk annálabrot [Annalium in Islandia farrago] og Undur*

- Íslands [De mirabilibus Islandiæ].* Þýð. Jónas Rafnar. Þorsteinn M. Jónsson, Akureyri.
- Glauser, Jürg. 1983. Isländische Märchensagas. Studien zur Prosaliteratur im spätmittelalterlichen Island. *Beiträge zur nordischen Philologie* 12. Helbing & Lichtenhahn Verlag AG, Basel.
- Grágás.* Lagasafn íslenska þjóðveldisins. Útg. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Möður Árnason. Mál og menning, Reykjavík, 1992.
- Grettis saga ved G. Magnússon og G. Thordarson.* Oversat af G. Thordarson. Det nordiske Literatur-Samfund, Kjøbenhavn, 1853.
- Grímur M. Helgason og Lárus H. Blöndal. 1970. *Handritasafn Landsbókasafns*. 3. aukabindi. Landsbókasafn Íslands, Reykjavík.
- Guðbrandur Vigfússon. 1861. Um nokkrar Íslendingasögur. *Ný félagsrit* 21:118–127.
- Guðmundur Andri Thorsson. 1990. Grettla. *Skáldskaparmál* 1:100–117.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. 2000. Táta í sögubók. *Ægisif reist Bergljótu Soffíu Kristjánsdóttur fimmtugri* 28. september 2000:39–41. Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, Reykjavík.
- Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson frá Arnarvatni. 1991. *Nöfn Íslendinga*. Heimskringla, Háskólaforlag Máls og menningar, Reykjavík.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 1994a. Lesbrigði í AM 455 fol. Vitnisburður um týnd handrit? *Sagnaping helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum* 10. apríl 1994:289–305. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 1994b. Vísur sem eru í Grettis sögu útpýddar Hafniæ 1735. *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Erindi flutt á málþingi um Jón Ólafsson úr Grunnavík laugardaginn 16. apríl 1994:58–63. Orðmennt og Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, Reykjavík.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 1994c. *Um afkringingu á /y, ý, ey/ í íslensku*. Málfræðirannsóknir 8. Málvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Gödel, Vilhelm. 1892. *Katalog öfver Upsala universitets biblioteks fornisländska och fornorska handskrifter*. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. II. 1. Upsala.
- Gödel, Vilhelm. 1897–1900. *Katalog öfver Kongl. bibliotekets fornisländska och fornorska handskrifter*. Stockholm.
- Halldór Kiljan Laxness (útg.). 1946. Grettissaga. *Íslendinga sögur*. Helgafell, Reykjavík. [Eftirmáli endurpr.: „Eftirmáli við Grettis sögu“. *Reisubókarkorn*:84–91. Helgafell, Reykjavík, 1950.]
- Halldór Kiljan Laxness. 1950. Lítil samantekt um útilegumenn. Athuganir á sumarferðalagi. *Reisubókarkorn*:212–268. Helgafell, Reykjavík.
- Halldór Kiljan Laxness. [Halldór Laxness.] 1965. Fornsögur og rannsókn þeirra. *Upphaf mannúðarstefnu*. Ritgerðir:122–130. Helgafell, Reykjavík.
- Hannes Pétursson. 1977. *Kvæðasafn 1951–1976*. Íðunn, Reykjavík.
- Haraldur Bernharðsson. 1999. *Málblöndun í sautjándu aldar uppskriftum íslenskra miðaldahandrita*. Málfræðirannsóknir 11. Málvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Hast, Sture (útg.). 1960a. Harðar saga. EA A, 6. Ejnar Munksgaard, København.
- Hast, Sture. 1960b. Pappershandskrifterna till Harðar saga. BA 23. Ejnar Munksgaard, København.
- Hastrup, Kirsten. 1986. Tracing tradition — an anthropological perspective on *Grettis saga Ásmundarsonar*. *Structure and Meaning in Old Norse Literature*. New

- Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism:281–313. Eds. John Lindow, Lars Lönnroth, Gerd Wolfgang Weber. Odense University Press.
- Helga Kress. 1987. Bróklindi Falgeirs. *Skírnir* 161:271–286.
- Helga Kress (útg.). 1997a. *Stúlka*. Ljóð eftir íslenskar konur. Bókarauki: Skáldkvennatal. Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Helga Kress. 1997b. Harður í haus. Grettir og gróteskan. Öprentaður fyrirlestur haldinn á Sauðárkróki 24. ágúst.
- ÍF I = Íslendingabók, Landnámabók. Útg. Jakob Benediktsson. ÍF 1. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1968.
- ÍF VII = Grettis saga Ásmundarsonar, Bandamanna saga, Odds þátr Ófeigssonar. Útg. Guðni Jónsson. ÍF 7. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1936.
- ÍF XXXV = Danakonunga sögur. Skjöldunga saga, Knýtlinga saga, Ágrip af sögu Danakonunga. Útg. Bjarni Guðnason. ÍF 35. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1982.
- Íslendinga sögur og þættir*. I–III. Útg. Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson, Örnólfur Thorsson. Svart á hvítu, Reykjavík, 1987.
- Íslendingadrápa Hauks Valdisarsonar*. Ein isländisches Gedicht des XIII. Jahrhunderts. Hgb. Th. Möbius. Kiel, 1874.
- Jakob Benediktsson (útg.). 1951–57. Arngrimi Jonæ opera latine conscripta. II–IV. BA 10–12. Ejnar Munksgaard, Hafnæ.
- Jakob Benediktsson. 1981. Den vågnende interesse for sagalitteraturen på Island i 1600-tallet. *Maal og Minne* 1981:157–170. [Endurpr.: *Lærdómslistir*. Afmælisrit 20. júlí 1987:227–241. Mál og menning — Stofnun Árna Magnússonar, 1987.]
- Johnsen, Oscar Albert og Jón Helgason (útg.). 1941. *Den store saga om Olav den hellige*. Saga Ólafs konungs hin helga. Kjeldeskriftfondet. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Jacob Dybwad, Oslo.
- Jorgensen, Peter A. 1979. Þjóstólfs saga hamramma. The Case for Forgery. *Gripla* 3: 96–103.
- Jón Árnason. 1954–61. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Ný útgáfa. I–VI. Útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Jón Helgason (útg.). 1955. Kvæðabók úr Vigur, AM 148 8vo. *Íslensk rit síðari alda*. 2. flokkur. Ljósprentanir. 1, A & B. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Jón Helgason. 1958. *Handritaspjall*. Mál og menning, Reykjavík.
- Jón Helgason. 1976. Vísur Skáld-Helga. *Minjar og menntir*. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn 6. desember 1976:253–259. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Jón Helgason (útg.). 1979. Gamall kveðskapur. *Íslensk rit síðari alda* 7. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Jón Helgason. 1980. Athuganir Árna Magnússonar um fornsögur. *Gripla* 4:33–64.
- Jón Helgason. (útg.). 1981. Íslensk fornkvæði. Islandske folkeviser. 8. EA B, 17. C. A. Reitzels boghandel, København.
- Jón Helgason. 1985. Sylloge Sagarum. Resenii Bibliotheca. Vatnshyrna. Opuscula 8: 9–53. BA 38. C. A. Reitzels forlag, København.
- Jón Samsonarson. 1969. Drög að handritaskrá. Um íslensk handrit og handrit er varða íslensk efni í söfnum í Stokkhólmi og Uppsölum. Viðauki við prentaðar skrár. Öprentuð skrá á Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Jón Þorkelsson. 1887. Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá. *Tímarit hins íslenska bókmenntafelags* 8:34–96.

- Jón Þorkelsson. 1888a. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede*. København.
- Jón Þorkelsson. 1888b. Íslenzk Kappkvæði. ANF 4:251–283, 370–384.
- Jón Þorkelsson. 1896. Séra Gottskálk Jónsson í Glaumbæ og syrra hans. ANF 12:47–73.
- Jón Þorkelsson. 1921–23. Beinakerlingar. *Blanda* 2:406–419.
- Jónas Kristjánsson. 1967. Skrá um íslenzk handrit í Noregi. Óprentuð skrá á Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Jørgensen, Jon Gunnar. 1997. Tekstkritisk vurdering av sagaavskrifter fra 1600-tallet. *Sagas and the Norwegian Experience*. Sagaene og Noreg. Preprints. Fortrykk:333–341. 10. internasjonale sagakonferanse. 10th International Saga Conference. Trondheim, 3.–9. August 1997. Senter for middelalderstudier, Trondheim.
- KatAM = *Katalog over Den arnamagnæanske håndskriftsamling*. I–II. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat, København, 1889–94.
- KatKB = *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i Det store kongelige bibliotek og i Universitetsbiblioteket (udenfor Den arnamagnæanske samling) samt Den arnamagnæanske samlings tilvækst 1894–99*. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat, København, 1900.
- Kålund, Kristian (útg.). 1883. *Fljótsdæla hin meiri eller Den længere Droplaugarsona-saga efter håndskrifterne udgiven*. STUAGNL 11. København.
- Lárus H. Blöndal. 1959. *Handritasafn Landsbókasafns*. 2. aukabindi. Viðauki um skinnblöð í Landsbókasafni Íslands eftir Jakob Benediktsson. Reykjavík.
- Lietz, Hanno. [Án árs.] *Islandica in der Universitätsbibliothek Rostock*. Óprentuð skrá á Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Lind, E. H. 1905–15. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala & Leipzig.
- Lind, E. H. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala.
- Lind, E. H. 1931. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Supplementband. Det norske videnskaps-akademi, Oslo.
- Lindblad, Gustaf (útg.). 1963. Bergsbók. Perg. Fol. Nr. 1 in The Royal Library, Stockholm. EIM 5. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.
- Loth, Agnete. 1960. Sønderdelte arnamagnæanske papirhåndskrifter. Opuscula 1:113–142. BA 20. Ejnar Munksgaard, København.
- Loth, Agnete. 1967. Om håndskrifter fra Vigur i Magnús Jónssons tid. Tre bidrag. Opuscula 3:92–100. BA 29. Munksgaard, København.
- Math[ías] Jochumsson. 1897. *Grettisljóð*. Ísafirði.
- Már Jónsson. 1998. *Árni Magnússon*. Ævisaga. Mál og menning, Reykjavík.
- NMS = Nockrer marg-frooder søgu-þættir Íslendinga 1756. Útg. Ólafur Pálmason. *Íslenzk rit í frumgerð* I. Endurprent, Reykjavík, 1967. [Ljóspr. á frumútg.]
- Oddur Einarsson. 1971. *Íslandslýsing*. Qualiscunque descriptio Islandiae. Þýð. Sveinn Pálsson. Útg. Jakob Benediktsson. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Oddur Jónsson. 1889. *Ríma um síðasta fund Grettis Asmundssonar og móður hans, Asdísar à Bjargi*. (Sbr. Gr.s. 72 kap.). Ísafirði.
- Ordbog over det norrøne prosasprog*. Registre. Udgivet af Den arnamagnæanske kommission. København, 1989.
- Ólafur Halldórsson. 1960. Grettisfærsla. Opuscula 1:49–77. BA 20. Ejnar Munksgaard, København. [Endurútg. á ísl.: *Grettisfærsla*. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson gefnar út á sjötugsafmæli hans 18. apríl 1990:19–49. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík, 1990.]
- Ólafur Halldórsson (útg.). 1968. Kollsbók. Codex Guelferbytanus 42. 7. Augusteus

- Quarto. *Íslensk handrit*. Icelandic Manuscripts. Series in Quarto. V. Handritastofnun Íslands, Reykjavík.
- Ólafur Halldórsson. 1999. Ritdómur um Árna Magnússon. *Ævisögu* eftir Má Jónsson. *Saga* 37:244–251.
- Óskar Halldórsson. 1977. Goðsögnin um Gretti. Nokkrar athuganir. *Sjöttu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni* 20. júlí 1977:627–639. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Óskar Halldórsson. 1982. Tröllasaga Bárðdæla og Grettluhöfundur. *Skírnir* 156:5–36.
- Páll Eggert Ólason. 1918–37. *Skrá um Handritasöfn Landsbókasafnsins*. I–III. Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1948–51. *Íslenskar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka* 1940. I–IV. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Páll Vídalín. 1854. *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Reynolds, L. D. & N. G. Wilson. 1991. *Scribes and Scholars*. A Guide to the Transmission of Greek & Latin Literature. 3rd Edition. Clarendon Press, Oxford.
- Rímnasafn*. Samling af de ældste rimer. I. Udg. Finnur Jónsson. STUAGNL 35. København, 1905–12.
- Rygh, O. 1967. Gaardnavne i Bratsberg amt. *Norske gaardnavne*. 7. Bearbejdet af A. Kjær. Oslo. [Ljóspr. á frumútg. 1914, Kristiania.]
- Rygh, O. 1971. Gaardnavne i Smaalenenes amt. *Norske gaardnavne*. Oplysninger samlede til brug for Matrikelens revision. 1. Oslo. [Ljóspr. á frumútg. 1897, Kristiania.]
- Sigfús Sigfússon. 1930. *Gláms-rímur*. Reykjavík.
- Slay, D. 1960. The Manuscripts of Hrólfs saga kraka. *BA* 24. Ejnar Munksgaard, Copenhagen.
- Springborg, Peter. 1977. Anitqvæ historiar leporer — om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet. *Gardar* 8:53–89.
- Stefán Karlsson. 1970. Um Vatnshyrnu. *Opuscula* 4:279–303. *BA* 30. Ejnar Munksgaard, København. [Endurpr.: *Stafrókar*. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998:336–357. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 2000.]
- Stefán Karlsson (útg.). 1983. Guðmundar sögur biskups. I. Ævi Guðmundar biskups, Guðmundar saga A. *EA* B, 6. C. A. Reitzels forlag, København.
- Stefán Karlsson. 1997. Skrifarar Þorláks biskups Skúlasonar. *Skæðagrös*. Skrif til heiðurs Sigurjóni Björnssyni sjötugum 25. nóvember 1996:175–200. Ritstj. Sölvi Sveinsson. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík. [Endurpr.: *Stafrókar*. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998:383–402. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 2000.]
- Stefán Karlsson. 1998. Íslensk bókagerð á miðöldum. Íslenska sögupingið 28.–31. maí 1997. *Ráðstefnurit* 1:281–295. Ritstj. Guðmundur J. Guðmundsson, Eiríkur K. Björnsson. Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, Sagnfræðingafélag Íslands, Reykjavík. [Endurpr.: *Stafrókar*. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998:225–241. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 2000.]
- Steinunn Finnsdóttir. 1950. Hyndlu rímur og Snækóns rímur. Útg. Bjarni Vilhjálmsson. *Rit Rímnafélagsins* 3. Reykjavík.
- Storm, Dr. Gustav (útg.). 1888. *Islandske Annaler indtil 1578*. Det norske historiske Kildeskriftfond, Christiania.

- Sturlunga saga*. I. Útg. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason og Kristján Eldjárn. Sturlunguútgáfan, Reykjavík, 1946.
- Sveinbjörn Egilsson. 1931. *Lexicon poeticum*. Antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog. Udg. Finnur Jónsson. 2. udg. Det kongelige nordiske oldskriftselskab, København.
- Sveinbjörn Rafnsson (útg.). 1983. *Frásögur um fornaldarleifar 1817–1823*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1989. Hugleiðingar um forna bókmenntagrein. *Tímarit Máls og menningar* 50:211–226.
- Sverrir Tómasson. (útg.). 1996. *Bósa saga og Herraúðs*. Mál og menning, Reykjavík.
- Torfi H. Tulinius. 1999. Framliðnir feður. Um forneskju og frásagnarlist í Eyrbyggju. Eglu og Grettlu. *Heiðin minni*. Greinar um fornar bókmenntir:283–316. Ritstj. Haraldur Bessason og Baldur Hafstað. Heimskringla. Háskólaforlag Máls og menningar, Reykjavík.
- Vald[imar] Ásmundarson (útg.). 1900. *Grettis saga*. Reykjavík.
- Vésteinn Ólason. 1993. Íslendingasögur og þættir. *Íslensk bókmenntasaga*. 2:23–163. Ritstj. Vésteinn Ólason. Mál og menning, Reykjavík.
- Viðar Hreinsson. 1992. Hver er þessi Grettir? *Skáldskaparmál* 2:77–106.
- Pess Svenska Gustav Landkrons Og Pess Engelska Bertholds fabreitileger Robinsons Edur Lijs Og Æfe Sögur*. Þýð. Þorsteinn Ketilsson. Hoolum i Hialtadal, 1756.
- Ögmundur Helgason. 2000. Örnefni kennd við Gretti sterka. Óprentaður fyrirlestur haldinn í Reykjavík 4. nóvember.
- Örnólfur Thorsson. 1994a. Grettir sterki og Sturla lögmaður. *Samtíðarsögur*. The Contemporary Sagas. Forprent:907–933. Níunda alþjóðlega fornsagnapíngið. The Ninth International Saga Conference. Akureyri 31.7.–6.8. 1994.
- Örnólfur Thorsson (útg.). 1994b. *Grettis saga með formála, viðbæti, skýringum og skrám*. *Sígildar sögur* 4. Mál og menning, Reykjavík.

SUMMARY

This paper examines the popularity of Grettir Ásmundarson and his saga which has existed among Icelanders for centuries. This leads to a discussion of the evidence of his popularity and what it may reveal. The *vísur* (verses), *kvæði* (poems, among them *kappakvæði* or heroic poems), *rímur* and *sagnir* (tales) about Grettir, the numerous place-names associated with Grettir, and the marginal comments which we find in the manuscripts of Grettis saga indicate the strong interest in the figure. A further indication of his popularity is the large number of manuscripts which preserve Grettir's saga. Furthermore, it is likely that Grettir was well-known before his saga was written.

Kirsten Hastrup (1986:304–309) has proposed six stages in the development of Icelanders' attitudes to Grettir. In the main, Hastrup's argument is convincing. However, if (as Örnólfur Thorsson has argued, 1994a:918–919) Grettir's saga was written in the fifteenth-century, the second stage in Hastrup's analysis may need to be omitted (1986:305–306). Hastrup has some difficulty linking that stage to the early sources of Grettir's popularity, especially given the supposed age of the manuscripts, of the *rímur* and tales (*sagnir*) about Grettir, and the use of his name in the middle ages.

The origin of the manuscripts of Grettir's saga suggests the saga was more popular in the north-west of Iceland than elsewhere.

Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
vardi@hi.is